

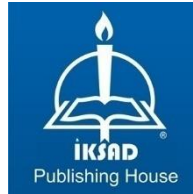
Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

KİLİSEDEN CAMİYE BİZANS MİMARİSİ

KİLİSEDEN CAMİYE BİZANS MİMARİSİ

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of
Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics
rules.

Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7139-86-1
Cover Design: Kürşat KARIŞMAZ
October / 2020
Ankara / Turkey
Size = 14.8 x 21 cm

Babam Dursun YILDIZ

ve

Oğlum Çınar'a

ÖNSÖZ

Önemli bir parçası Anadolu toprakları üzerinde bulunan Bizans İmparatorluğu, 4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar yaklaşık bin yıllık bir dönemde tüm ortaçağa egemen olmuş bir uygarlıktır. Roma İmparatorluğu'nun içinde doğup geliştiği için uzunca bir süre tüm Akdeniz çevresine hakim olmuştur. Ortaçağın en önemli dünya devleti olarak, yakın ilişkileri bulunan çevre ülkelerle, karşılıklı sanat alışverişi içinde bulunmuş, bu geniş coğrafya üzerindeki çeşitli uygarlıkları bünyesinde toplayarak; bunları Roma Dönemi'nden miras geleneklerini, Helenistik Dönemi'nden estetik bilgisini ve yeni inancını (Hıristiyanlık), değişik dünya görüşüyle yorumlayan bir karışımın, Bizans sanatının temelini oluşturmuştur. Bu sanatı imparatorluğun başkenti Byzantion (Constantinapolis) şehrinde uygulamıştır. Dolayısıyla, Bizans sanatının en mükemmel örnekleri Constantinapolis'te ortaya konulmuştur. Bizans sanatının çizgi ahengi, şekil güzelliğine önem veren estetiğine başkentte yaratılan ürünlerde rastladığından, buna başkent üslubu denilmiş, dış çevrelerde daha ilkel sanat eserleri ise eyalet üslubunun temsilcileri olarak kabul edilmiştir. Bizans sanatına hakim olan düalizm (ikilik), bu sanatın ana özelliklerinden en başta geleni olarak sonuna kadar yaşamıştır. Bu yüzden de, Bizans sanatında bir Constantinapolis ekolünden bahsetmek mümkün olmaktadır.

Bizans İmparatorluğu çok uluslu bir uygarlıktı, ardında bıraktığı anıtlar batıda Tunus ve İtalya'dan Filistin'e, doğuda Suriye ve Mezopotamya'ya, güneyde Mısır'a ve kuzeyde Novgorod'a uzanan bir bölgede bulunmaktadır. Aynı durum, bazı farklılıklarla, Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. Bu kadar geniş bir alana yayılan Bizans sanatının eserleri gerek ölçüleri gerek biçim ve süslemeleri bakımından ilk çağ Roma sanatını miras olarak almasına rağmen Bizans sanatı bir Roma sanatı niteliği taşımamaktadır. Aynı zamanda, halkın bir kısmının dili Yunanca olduğu için Yunan Sanatı da sayılmaktadır. Bizans sanatı, Doğu Akdeniz çevresindeki insanların, Hristiyan inancı içinde meydana getirdikleri bir sanattır ve ana kaynağı Anadolu topraklarıdır.

Anadolu kaynaklı olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Anadolu'da da özellikle İstanbul sanatın da başkenti olmuştur. İstanbul sadece Bizans İmparatorluğu'na değil birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Özellikle dini yapılar dikkat çekmektedir. Her ne kadar uygarlıkların kaynaştığı, kültürlerin sentez olduğu topraklar olarak nitelense de hakim kültür diğer kültürleri zamanla asimile etmektedir. Kültür öğeleri maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sözlü anlatımlar ve gelenekler, gösteri sanatları, festivaller, ritüeller, el sanatları gibi uygulamalar manevi kültür öğeleridir. Maddi kültür öğeleri ise binalar, giysiler ve her türlü araç-gereç olarak sayılmaktadır.

Bizans İmparatorluğu döneminde kilise olarak inşa edilen ve kullanılan yapıların tamamına yakını İstanbul'un Türklerin hakimiyetine geçmesi ile beraber zaman içerisinde camiye çevrilmiştir. Bunun nedeni ise manevi kültür öğelerinin değişim süreci çok uzun sürmesine rağmen maddi kültür öğeleri çok çabuk değişime uğramasıdır.

Keyifle okumanız dileğimle...

Sevcan YILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii

I. BÖLÜM

BİZANS MİMARİSİ

1.1. Dini Mimari.....	9
1.1.1. Erken Bizans Devri Dini Mimarisi.....	9
1.1.1.1. Bazilikalar.....	9
1.1.1.2. Merkezi Planlı Yapılar.....	16
1.1.1.2.1. Kubbeli Bazilikalar.....	19
1.1.2. Orta Bizans Devri Dini Mimarisi.....	20
1.1.2.1. Kapalı Yunan Haçlı Yapılar.....	25
1.1.2.2. Bazilikalar.....	28
1.1.2.3. Kiboryon Planlı Yapılar.....	29
1.1.3. Son Bizans Devri Dini Mimarisi.....	30
1.1.3.1. Dehlizli Yapılar.....	33
1.1.3.2. Yonca Planlı Yapılar.....	36
1.1.3.3. Kapalı Yunan Haç Planlı Yapılar.....	38
1.1.3.4. Tek Nefli Yapılar.....	39

II. BÖLÜM

ANADOLU'DA CAMİİ OLARAK KULLANILAN BİZANS KİLİSELERİ

İSTANBUL

2.1. Ayasofya Kilisesi / Ayasofya Camii ve Müzesi.....	41
2.2. Khora Manastırı Kilisesi / Kariye Camii ve Müzesi.....	57
2.3. Hagios İonnes Prodramos Bazilikası / İmrahor İlyas Bey.....	66
2.4. Sergios ve Bakhos Kilisesi / Küçük Ayasofya Camii.....	69
2.5. Meryem Diakanissa Kilisesi / Kalenderhane Camii.....	73

2.6. Hagia Theodosia Kilisesi / Gül Camii.....	76
2.7. Hagia Thekia Kilisesi / Atik Mustafa Paşa Camii.....	78
2.8. Pantokrator İsa Kilisesi / Molla Zeyrek Camii.....	80
2.9. Myrelaion Manastır Kilisesi / Bodrum Camii.....	83
2.10. Lips Manastır Kilisesi / Fenari İsa Camii.....	86

TRAKYA

2.11. Ayasofya Kilisesi / Halebi Medresesi Camisi.....	89
2.12. Vize Kilisesi / Süleyman Paşa Camii / Ayasofya Camii.....	90
2.13. Enez Ayasofyası / Fatih Camisi.....	91

TRABZON

2.14. Arafıl Boyu Camii (St. Philips Kilisesi).....	93
2.15. Yeni Cuma Camii (St. Eugenois Kilisesi).....	93
2.16. Ortahisar Camii (Panhagha Chrisokephalos).....	95

AMASYA

2.17. Fethiye Camii.....	97

KAYNAKÇA.....	99

GÖRSEL KAYNAKÇA.....	104

I. BÖLÜM

BİZANS MİMARİSİ

1.1. Dini Mimari

1.1.1. Erken Bizans Devri Dini Mimarisi

Hristiyan tapınaklarına kilise, bir piskoposluk bölgesine, içinde piskopos kürsüsü bulunan ana kiliseye de katedral adı verilmektedir. Katedraller ve kiliseler, Batıda çeşitli dönemlerdeki mimarlık üsluplarının temel öğeleri olmuşlardır.

Hristiyanlığın ilk dönemlerine bakıldığında dinsel bir mimarlığın geliştirilmediğini görmekteyiz. Tüm dinsel törenler, yemeği de içerdiğinden genellikle yemek odasında gerçekleştirilmiştir¹. Bu yüzden başlangıçta özel bir mimarlığa gereksinim duyulmamıştır. Küçük Hristiyan grupları özel evlerdeki uygun mekânlarda ibadet etmekteydiler. Kilise ecclesia, bir bina değil, insanların kendisiydi. Hristiyan olmak isteyenler tapınmanın ilk kısmını izleyebilir fakat cemaate kabul edilenler agape'yi, sevgi yortusunu ve eucharisti, şükranı kutlarken onlar başka bir odaya ya da daha büyük evlerin peristiline çekilmek zorundaydılar; yalnızca ritüelle vaftiz

---

¹ Anonim, International Americana, Cilt 8, Medya Holding A.Ş., İstanbul, 1993b S. 316.

edilenler Aşai Rabbani Ayini'ne katılabiliyordu. Paul'ün Efes'i ziyaretinde olduğu gibi, gerektiğinde bir yer kiralanabiliyordu².

300 ile 750 tarihleri arasında, özellikle, Batı Akdeniz ve İtalya'da gelişen sanat. Yaklaşık 300 ile 500 yılları arasında, üslupsal açıdan **Geç Antik** sanattan pek az farklılaşmış olarak, fakat teknik açıdan ondan çok daha zayıf nitelikte ürünler vermiştir. Bu dönemin yeni sayılabilecek tek özelliği Hristiyanlıkla birlikte gelen yeni ikonografi olmuştur. Sonraki dönemde Antikite sanatının temel özelliği olan doğaya sadakat duygusu ve gerçekçilik kaygısı Erken Hristiyan Sanatı içindeki yerini gitgide yitirmiştir. Mimarlık açısından ise, bu dönemin geleceğe yönelik en önemli katkısı Roma bazilikasının ana hatlarıyla kilise plan şemasının özünü oluşturmaya başlamasıdır³.

İlk Bizans dini mimarisi antik sanattan Bizans sanatına geçiş dönemini yaşamıştır. Erken devir Bizans mimarisinde, önce Constantinus ve Teodosius sülaleleri hüküm sürmüştür. Bu

---

² Roth, Leland M., Mimarlığın Öyküsü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 332.

³ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 78.

devrin en önemli iki olayı Constantinus'ın 4. yy.ın ilk yarısında Hıristiyanlığı serbest bir inanç haline getirmesi ve İstanbul'u ikinci başkent seçmesidir. Hıristiyanlık serbest bırakılmasıyla beraber dini mimari ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın en eski mabedinin kalıntısı Fırat kenarındaki Duro Eurapos'da bulunmuştur ⁴.

Antik dinlerin tersine Hıristiyan eşitlikçiliği, inananları bir tapınakta, ecclesiada toplar ve bu tapınak yalnızca rahiplerin girdiği Antik tapınağın cellası değildir artık. Öte yandan pagan tapınaklarının kiliseye dönüştürüldüğü – bunların en ünlüsü Parthenon'dur – bazı özel durumlar bir yana bırakılırsa, Antik çağ'ın dinsel binalarının, yeni dinin inananlarını kabul edecek yeterli mekânları olmamıştır. Bu durumlarda, ibadet uzamının maddesel olarak değiştirildiğine sık sık tanık olunur. Kimi tapınakların cellaları taş taş sökülmüş ve peristil'in sıra sütunları dışında yeniden inşa edilmiştir; bu durumda peristil, ana nefle yan nefleri ayırmak üzere yerinde kalmıştır. Böylece doğal olarak, dinsel anlam içermeyen bir toplantı yeri olarak var olan bazilika modeline ulaşılmıştır. Erken Hıristiyan bazilikası, planı eksenli bir yapıdır ve bir apsis'le son bulur.

---

⁴ Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973 S. 11.

İmparatorlar Constantinus'tan başlayarak Hristiyanlığı benimsemelerine karşın, imparator kültüründen vazgeçmemişlerdir ve bu kült, tüm Bizans dönemi boyunca sürmüştür. Buradan da anlaşıyor ki eksenli bazilika planının, kubbeli merkezi plana dönüşmesi, imparator kültürünü tapınmaya katma yönünde bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır ⁵.

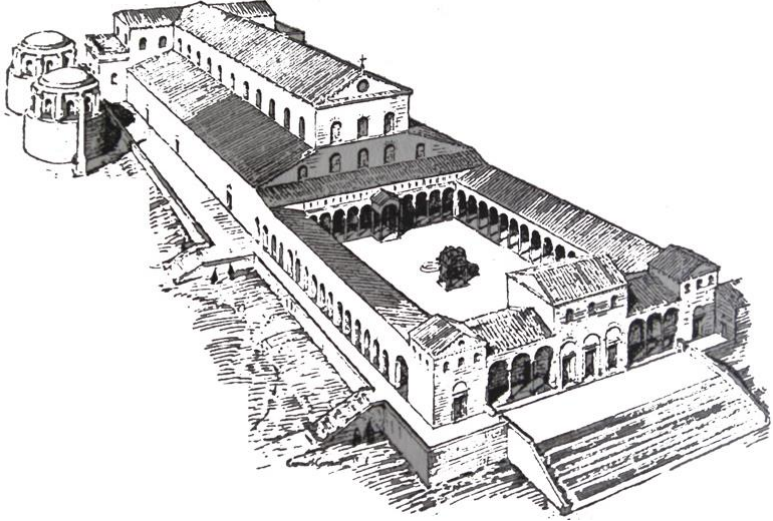
Nitekim Jüstinianos dönemi (527 – 565) imparatorlara verilen önem ve başta Ayasofya olmak üzere önemli ve büyük eserlerin verildiği bir erken dönemdir. Bu dönem imparator Jüstinianos adıyla da anılmaktadır. Bu dönemde yapılmış olan Büyük Kilise ya da şimdiki adıyla Ayasofya bir bazilika planına sahiptir ve ahşap bir çatı yerine merkezi bir kubbeyle örtülmüştür ⁶.

---

⁵ Yerasimos, Stefanos, Aziz Polyemictostan Ayasofya Kubbeli Bazilikanın Doğuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999 S. 168.

⁶ Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994c S. 251.

1.1.1.1. Bazilikalar

Resim 1: Saint Peter Bazilikası. Constantinus tarafından şehit Saint Peter'in gömüldüğüne inanılan noktada yaptırıldı.

Hristiyanlık, imparatorluğun resmi dini olur olmaz hem işlevsel hem de simgesel açıdan kamusal tapınmaya uygun bir yapı tipinin tasarlanması zorunlu olmuştur. Bireylerin özel sunularını sunduğu eski dinlerin tersine Hristiyanlık, inananların sunularını sunmak için bir araya geldikleri ve birlikte ortak bir yemeği paylaştıkları liturjik (*kamu hizmeti*) bir cemaat diniydi. Bu yüzden bu inancı kabul etmiş, büyük kitleleri barındıracak yapılara, ayinleri ve mezmurları işitmeyi kolaylaştıracak kapalı mekânlara gereksinim duyulmuştur.

Eski tapınak formları kullanılmadığından Constantinus ve kilise yetkilileri din dışı kamu yapılarına yönelmişlerdir. Seçtikleri yapı tipi ise bazilikadır. Bazilika başlangıçta kamusal toplantılar için tasarlanmıştır; dünyevi adalete bağlı adil yönetimin simgesi olması nedeniyle olumlu bir simgedir. İmparatora adanmış sunak, Eucharist'in ya da komünal yemek ritüelinin kutlandığı bir sunakla değiştirilebilirdi. Ayrıca eksenli mekân organizasyonuna sahip olan bazilika, ilginin sunak üzerinde odaklanmasını sağlayan bir yapı tipidir ⁷. Bazilikalar uzunlamasına, gelişmiş mekân düzenine sahip, sütun dizilerince taşınan bir yapıdır. İlk bazilikalar Romalılar tarafından yapılmış olup din dışı kamusal işlevlere hizmet eden yapılardır. Kilise işlevi gören Hristiyan bazilikaları bunları örnek almışlardır⁸. Doğu duvarı bazilikanın kutsal duvarı olup, dışarıya doğru yarım daire biçiminde çıkıntı yapan apsis bulunmaktadır (*camilerde mihrap gibi*). Apsisin önünde bulunan kutsal bölüm (*bema*) Aziz'in bulunduğu yerdir. Bazilikaya giriş batı yönündedir. Bu yönde bazilikaya girmek için hazırlık mekânı (*geçiş mekanı*) nartex (*narteks*)

---

⁷ Roth, Leland M., Mimarlığın Öyküsü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 334.

⁸ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 38.

bulunmaktadır. Batı – doğu yönündeki bu dikdörtgen yapının içi sütun dizileri ile neflere (*sahn*) ayrılmıştır. Çoğunlukla iki sütun dizisi ile üç nefe ayrılmışlardır. Ortada kalana (*orta nef*), orta nefin iki yanında uzananlara ise (*yan nef*) denir. Bazı bazilikalarda nefleri (*doğu yönünde, apside yakın*) dikine kesen bir nef daha vardır, buna transept denilmektedir ⁹.

Bu yapıların üzeri tahta bir çatı, mihrabın üzeri ise taştan bir yarım kubbe ile örtülüdür. Bu şekilde yapılmış bazilikaların büyük bir kısmı 5. – 6. yüzyıllara aittir. Bunların en tanınmışları arasında Roma'daki Sen Piyer ve İstanbul'daki ilk Ayasofya gösterilebilir; fakat bunlar bugün ayakta durmamaktadır. İtalya, Yunanistan, Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'da bir hayli bazilika iyi durumda zamanımıza kadar gelmiştir ¹⁰.

Erken Hıristiyan Çağı'nın İstanbul'da bazilika tipindeki bir eseri yedikule yakınında 461'de yapılan Shedios Manastırı'nın İonnes Prodromos (*Vaftizci Yahya*) adına sunulmuş olan

---

⁹ Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 77.

¹⁰ Aslanapa, Oktay-Mansel, M. Arif, Sanat Tarihi, İnkılâp ve Aka Yayınevleri, İstanbul, 1973 S. 90.

kilisesidir (*şimdi İmrahor İlyas Bey Camii*). Bu tip yapılar, erken Bizans mimarisinin orantıları en dengeli ve ilkçağ sanatı mimari unsur ve motiflerinin en başarılı biçimde kullanıldığı temsilcisidir¹¹.

Bazilikaların duvarları kutsal kitaplarında geçen konularla süslenmiş, yapı ile süsleme arasındaki uyuma dikkat edilmiştir. Yapı ile resim sanatı bütünleşmiştir¹².

1.1.1.2. Merkezi Planlı Yapılar

Erken Hristiyan mimarisinin diğer gözde yapı tipi, ister yuvarlak, sekizgen ister kare olsun, merkezi planlı olup kral anıt – mezarlarından türetilmiştir; Diocletian’ın Spalato’daki saray terakibi içinde kendisi için yaptırdığı sekizgen anıtmezar buna örnek olarak gösterilebilir. Merkezi plan aynı zamanda pagan Heroa’dan, bir tanrısalaın ya da seçkin bir ailenin ölmüş üyesinin yaptıklarını anmak için yapılan bir yapıdan türetilmiştir. İlk Hristiyanlar bu formu martyria, bir din şehidinin acı çektiği ya da öldüğü yeri işaretleyen yapılarda

---

¹¹ Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994c S. 255.

¹² Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 77.

olduğu kadar önemli Hıristiyanların mozolelerinin yapımında da uygulamışlardır¹³.

Antik çağda Yunan mimarisinde karşımıza çıkan merkezi planlı Tholos adı verilen yuvarlak mabetler Roma mimarisinde devam ettirilerek türbe binalar yapılmaktaydı. Roma'daki merkezi yapılardan biri M.Ö. 27 yılında yapılan Parthenon olup 7. yy.da Santa Maria adlı bir kilise haline getirilmiştir. Yunan ve Roma mimarisinde karşımıza çıkan Hamam, Türbe, Yuvarlak mabet gibi merkezi planlı bu yapılar daha sonra Hıristiyan mimarisi biçimine uyarlanmıştır¹⁴.

Yuvarlak bir esas mekân oluşturacak şekilde kurulan bu binalarda, mekanın üstü yapının bütününe kaplayan bir kubbe ile örtülmüştür. Bu tipin gayet güzel bir örneği, İstanbul'da bugün küçük Ayasofya Camii adını taşıyan eski Sergios ve Bakkhos kilisesinde karşımıza çıkmaktadır. İmparator I. Justinianos tarafından 526 – 530 yılları arasında yaptırılan bu binada dış duvarların pek düzgün olmayan bir kare meydana getirdikleri görölmektedir. İçeride, sekiz kuvvetli paye, ortada

---

¹³ Roth, Leland M., Mimarlığın Öyküsü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 335.

¹⁴ Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973 S. 12.

sekiz köşeli bir alan meydana getirmekte ve bunu basık, dilimli bir kubbe örtmektedir¹⁵.

İmparatorluğun daha fazla özen gösterdiği yapılar İsa'nın öldüğü, gömüldüğü ve Yerusalemlerde dirildiği bölgeleri kapsayan kilise kompleksleriydi. 325'te resmi bir imparatorluk bildirisinde Constantinus, Yerusalemlide dünyadaki tüm bazilikalardan daha güzel bir bazilika yapılmasını buyurmuştur. Bu yapının mimarının olasılıkla Constantinopolis'ten gönderilen genel planlarla çalışan Zenobius olduğu sanılmaktadır; yapımına yaklaşık 326'da başlanmış olan yapı 336'da adanmıştır. Bazilika sıkışık bir atriyum avlusu, orta nef ve iki yan sahına sahipti, ama bir kubbeyi taşıyan, on iki havariyi simgeleyen on iki sütunla çevrilmiş hemen hemen tamamen dairesel strüktürden oluşan eşsiz bir apsisle sonlanmaktaydı. Merkezde yer alan bu yerin odak noktası Helena tarafından gün ışığına çıkarılan haçın kalıntılarının tam üzerindeydi. Bazilika duvarının hemen doğusunda, bir yarım daireyle sonlanan atriyum benzeri geniş bir avlunun içinde Golgatha tepesinin kesilmiş kalıntılarından kaya bir küp vardı. Dairesel ucun merkezinde, içinde

---

¹⁵ Rodley, Lyn, Byzantine Art and Architecture, An Introduction, Cambridge University Press, England, 1994 S. 63.

anıtmezarı içeren koni şeklinde bir kayanın bulunduğu, bir kubbeyi taşıyan on iki sütunla çevrili yuvarlak bir strüktür bulunmaktadır. 350-380 tarihlerinde, anıt-mezarın üzerindeki bu martyrium, çevresinde arkadlı bir geçit ya da ambulatuvar bulunan, üç kat yüksekliğinde ve çapı 55 ayak (16,8 metre) olan bir rotodayla çok daha büyük Anastasis Kubbesiyle yer değiştirmiştir¹⁶.

1.1.1.2.1. Kubbeli Bazilikalar

Bizans mimarisi iki ayrı tipi (*bazilika ve merkezi plan*) birleştirerek yeni bir mekân şekli olan kubbeli bazilika denen bir tip doğmuştur¹⁷.

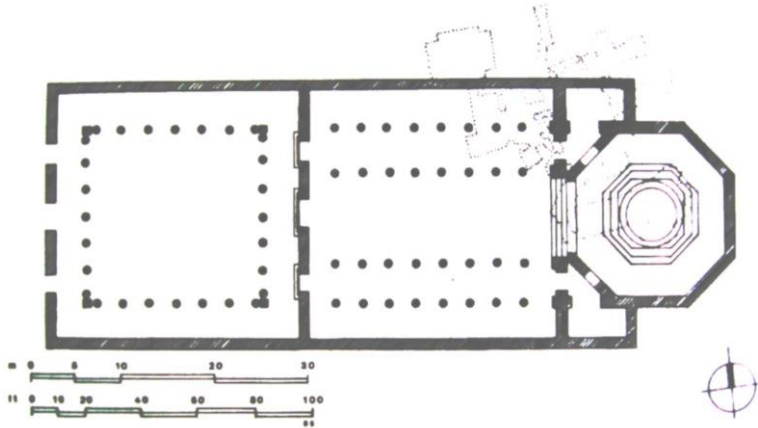
Bazilika ile merkezi yapı tipinin kubbelerini bağdaştıran kubbeli bazilika denilen kiliselerin en büyüğü olan Ayasofya, I. Jüstinyan tarafından, yanmış olan Ayasofya'nın yerinde 532 – 537 arasında yaptırılmıştır. Burada uzun yapı sistemine göre düzenlenmiş dev ölçülerde bir yapı, çok büyük bir merkezi kubbe ile örtülerek mimarlık tarihinde hiç denenmemiş bir dini bina uygulaması ortaya konulmuştur.

---

¹⁶ Roth, Leland M., *Mimarlığın Öyküsü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 341.

¹⁷ Tunay, Mehmet İ., *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989 S. 14.

Bizans, Ayasofya'nın büyüklük ve kubbesinin göz alıcı cüret ve haşmeti karşısında onu olağanüstü bir yapı olarak görerek, öylece değerlendirilmiş, fakat onun mimari özelliklerini geliştirerek yeni çözümler aramak ve denemek yoluna gitmemiştir¹⁸.

Resim 2: Doğu Kilisesi, Beytüllahm, İsrail.

1.1.2. Orta Bizans Devri Dini Mimarisi

864'ten 1204'teki Latin istilasına dek geçen süre, Orta Bizans Sanatı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem Bizans için bir

¹⁸ Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul, 1994c S. 255.

Rönesans sayılmaktadır. Özellikle, mimarlıkta yeni kilise plan tipleri ortaya çıkmaktadır¹⁹.

İkonoklazmaya karşı kilisenin zaferiyle başlayan orta Bizans dönemi 842'den 1204'e kadar sürer ve Bizans sanatının ikinci parlak dönemini, kendine özgü karakterini bulduğu bir safhayı meydana getirmektedir. Bu dönemde önce Makedonyalı denilen Basileios sülalesi, sonra da Komnenos sülalesi Bizans İmparatorluğu'nu idare etmiştir. Bu dönemde Bizans medeniyetinin İslam medeniyeti ile birlikte, karanlık çağ denilen ortaçağ içinde, ilkçağın bilgi ve geleneklerini, Yakın doğunun sanat zevkiyle karma biçimde sürdürdüğü görülmektedir. Orta Bizans döneminde Bizans sanatı kendi gerçek kişiliğini almış ve eserlerini bu kişiliğin prensipleri içinde vermiştir²⁰.

VII. ve VIII. yy.lar, sanatsal üretim açısından verimsiz geçmiştir. İkonakırıcılık konusunda yaşanan bunalım, sanatta önemli değişikliklere yol açmıştır. İmparatorluk ideolojisinin, kutsal kişilerin ve kavramların görüntülenmesine karşı çıkması

---

¹⁹ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 44.

²⁰ Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994c S. 251.

anıt bezemesine bazı yeniliklerin girmesini sağlamıştır. Pantokrator İsa imgesinin yerini haç almış; daha önce heykel sanatının bol bol kullandığı geometrik ya da bitkisel süsler, absida resim ve mozaiklerinde yaygınlaşmıştır. İmparatorluğu sarsan bu bunalım, başkentten uzak bölgelerde rahipliğin güçlenmesine elverişli bir ortam hazırlamış ve Anadolu'nun merkezinde süslemeli kaya kiliseleriyle Kappadokia okulu kurularak gelişmiştir. Makedonya Rönesans'ı diye adlandırılan ikinci dönemde (867-1057), sanatta zengin anlatım biçimlerine ulaşılmıştır. Küresel ya da köşeli tonoz bingiler üzerinde yükselen kubbeyi, beşik tonozlar ve köşeli tonozlar taşımaktaydı. Yapım teknikleri de değişmiştir. Mimarlar, tuğla ve taşı bezeme oluşturacak biçimde kullanmışlardır²¹.

Bizans uygarlığının bir Antik uygarlıktan bir Ortaçağ uygarlığına dönüşmesinde en önemli rolü, bu yeni kültüre kendi damgalarını vuran manastırlar oynamıştır. Manastırların halk üzerinde çok büyük etkileri bulunmaktadır. Manastır hareketi aslında Hristiyanlığın resmen kabulünden itibaren

---

²¹ Anonim, Büyük Larousse, Cilt 4, Milliyet Gazetecilik, İstanbul, 1986 S. 1720.

Doğu'da başlamıştır. Başlangıçta tamamen mistik ve dünyasal uğraşlardan yalıtılmış bir yaşam biçimi sürdüren manastırlar, Jüstinyan döneminde bu kabuklarından çıkarak İmparatorluk Kilisesi'nde ağırlıklarını duyurmaya başlamışlardır. Manastır hareketi toplumun tüm alanlarına yayıldıkça, Antik kültür gerilemiştir. Manastırların bu etkinliği, özellikle de ikonoklast dönemde büyük bir enerjiyle ortaya çıkmıştır. İkonoklast İmparatorların ağır saldırısı ile karşı karşıya kalmalarına karşın, ikonoklast dönem manastırların sayısal olarak ve toplumdaki etkinlikleri açısından, daha önce görülmemiş derecede güçlendiği bir dönem olmuştur. İkon severlerin, ya da yaygın bir deyişle Ortodoksluğun zaferi, aynı zamanda, İkonoklast çelişki döneminde ikonları var güçleriyle savunmuş olan manastırların da zaferi olmuştur. Bu zafer, Antik kültürden Ortaçağ kültürüne doğru olan büyük dönüşümün de tamamlanması anlamına gelmektedir. Toplumsal değişim de bu ideolojik ve dinsel alandaki değişimlere paralel gelişerek bir Ortaçağ toplumunun temelini hazırlamıştır.

Manastır hareketinin zaferi, yaşamın neredeyse tüm alanlarını olduğu gibi, esas olarak dinsel yanı ağır basan Bizans sanatını da biçimlendirmiştir ²².

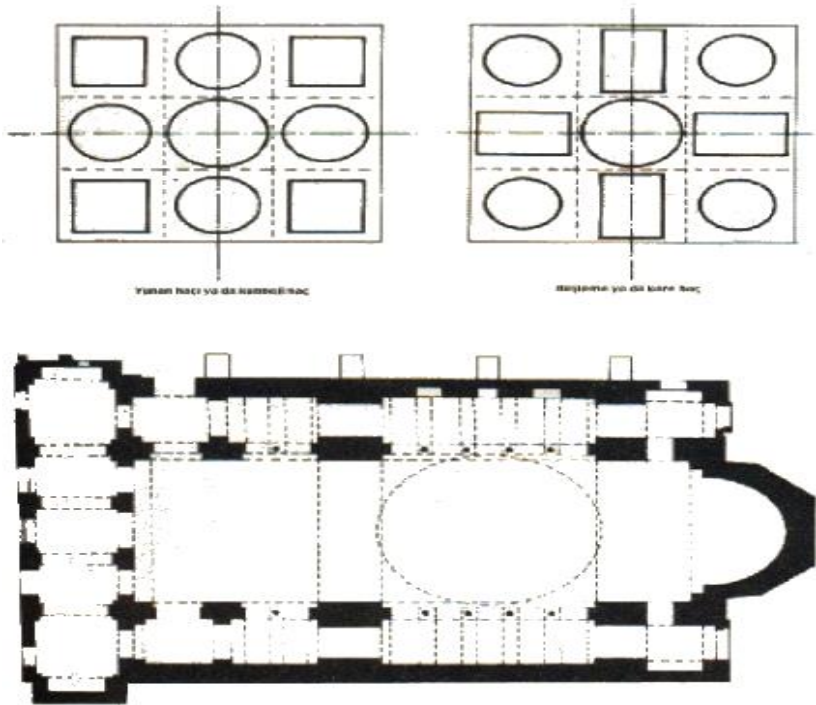
Orta Bizans döneminde, İlkçağ mezar mimarisinden gelen haç planlı kiliseler ortaya çıkmıştır. Genelde ufak kiliselerde (*şapel*) bu plan tipi uygulanmıştır. Planları haça benzemektedir. Erken Bizans devrinin son dönemlerinde ortaya çıkan bu plan tipi serbest haç planlı ve Kapalı Yunan Haçı plan olup serbest haç planlı yapılar daha çok Erken Bizans devrinin sonlarında karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağa gelindiğinde kapalı Yunan Haçı Plan kullanılmıştır ²³.

---

²² Akyürek, Engin, Sanatın Ortaçağı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 73 – 74.

²³ Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 86.

1.1.2.1. Kapalı Yunan Haçı Yapılar

Resim 3: Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi

Bizans mimarlığında kullanılan bir kilise planı tipidir. Merkezi bir kubbeli mekâna dört yandan açılan tonozla örtülü dört kolla köşelere yerleştirilmiş dört tane kubbeli ya da tonozla örtülü mekândan oluşmaktadır. Kökeni henüz aydınlanamamıştır. En eski örneği büyük olasılıkla Side’de bulunmaktadır. 9. yüzyıldan sonra hızla yaygınlaşmış, standart kilise planı haline

gelmiştir. İstanbul’da Zeyrek Camisi’nin güney bölümü kapalı Yunan Haçı Plan tipine örnek olarak verilebilir ²⁴.

İznik, Ankara, Demre ve Dereağızı’nda karşılaşılan bazilika haç bireşimi yapılar 6. yy. mimarlığıyla 9. ve 10. yy. mimarlığı arasındaki geçişi belgelemektedir. İmparatorluğun gücünü yansıtacak türde anıtsal ve temsili yapılara artık gereksinme kalmamıştır. Bu geçiş döneminde ortaya çıkan kapalı Yunan haçı, kubbe ve haçın uyumlu statik bir çözümle kaynaştırıldığı yeni bir yapı tipidir. Bizans Ortaçağının özgün yaratısı olan kare içinde haç planlı kiliseler, hem mimarlık hem de resim sanatı açısından bütün Bizans sanatının en olgun ürünleri olmuşlardır. İşte Bizans Ortaçağı boyunca, özellikle de manastır kiliselerinin vazgeçilmez yapı tipini oluşturan bu kiliseler, hem mimarileri hem de resimsel bezemeleri ile esas olarak manastır hareketinin bir ürünüdürler ²⁵.

Manastırların içe dönük, mistik, dışa daha kapalı niteliği ve kilisedeki egemenliği arttıkça Bizans litürjisine de yansdı. Erken devir litürjisinin gösterişe yönelik emperyal niteliği

---

²⁴ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 123.

²⁵ Anonim, İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya-Bitinya ve Bizans) , İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kültür Bakanlığı Anıt ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1999a S. 254.

ikonoklazma sonrasında dışı kapalı, daha sembolik, mistik, görkemli değil ama vakur bir nitelik aldı. Yeni litürjik gereksinimlere daha uygun olan yapı tiplerinin evrimi, manastır hareketinin evrimiyle Bizans Ortaçağ dinsel mimarlığının klasik şeması olan kare içinde haç planda olgunluğuna erişecek olan bir evrim çizgisi izledi ²⁶.

8. yüzyıldan başlayarak yapıldıkları anlaşılan bu kiliselerin planı esas itibarıyla karedir. Karenin ortasında dört fil ayağı üzerinde bir kubbe oturmaktadır; bu kubbenin baskısı doğu, kuzey, batı ve güneyde eksenleri birbirine dikey gelen dört beşik kemer tarafından karşılanmaktadır. Bu kubbe ve kemer sistemini zemine aksettirdiğimizde dört kolu birbirine eşit haç (Yunan haçı) meydana gelmektedir. Ekser hallerde dört köşede birer kubbe, doğuda bir mihrap, batıda ise bir narteks yer almaktadır. Bu tip kiliseler Bizans imparatorluğunun çeşitli yerlerinde, fakat en çok İstanbul'da yapılmıştır (Kalenderhane, Atik Mustafa Paşa, Bodrum Zeyrek ve Fethiye camileri), Hatta Kariye gibi geç bir yapıda bile bu tipin etkileri görülür ²⁷.

---

²⁶ Akyürek, Engin, Sanatın Ortaçağı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 74.

²⁷ Aslanapa, Oktay- Mansel, M. Arif, Sanat Tarihi, İnkılâp ve Aka Yayınevleri, İstanbul, 1973 S. 91.

Ortaçağ Bizans sanatının en önemli ve özgün yaratısı olan kare içinde haç planlı kiliseler, mimarileri ve ikonografik programları ile başlı başına soyut bir ‘sistem’ oluşturmaktadır: Kilise bir Evren Modeli’dir (mikrokozmos): Esas olarak, mekan bütünlüğünü bölmeyen dört sütunun taşıdığı ve boşlukta yüzüyor (ya da gökte asılı duruyor) etkisi uyandıran kubbe gökyüzünü; bir haç oluşturacak biçimde örgütlenmiş olan yüksek tonozlar, kemerler ve üst duvarlar İsa’nın yaşamının geçtiği Kutsal Toprakları; kare planlı zemin üzerinde yükselen alt duvarlar, tonozlar ve nişler de yeryüzünü temsil eder. Programı oluşturan ikonlar da bu hiyerarşiye göre sıralanmıştır: Kubbede Pantokrator İsa, melekler; üst duvarlarda İsa’nın yaşamından sahneler; alt duvarlarda azizler, din uluları, vb. dünyasal olanlar bulunur²⁸.

1.1.2.2. Bazilikalar

Erken Bizans devrinde çok sık olarak karşılaşılan bazilikalar Orta Bizans devrinde nadir de olsa karşımıza çıkar. Fakat bu dönemde bazilikalarda da haç şeması ve kubbe uygulanarak merkeziyet fikrinden vazgeçilmiştir. Ayrıca bu dönemde

---

²⁸ Akyürek, Engin, Sanatın Ortaçağı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 79.

bazilikalar ilk devir bazilikaları gibi büyük değildir. Yan nefler sütunlarla değil payelerle ayrılmış ve statik görevini yitirmiş ikincil mekânlar haline gelmiştir.

Merkezdeki haç mekân galerili yan nefler ve narteks'le çevrilidir. Bugün bazı duvar kalıntıları dışında bütünüyle yok olan Ankara'daki H. Klemens (7. – 8. yy.) ve İznik'te temelleri bulunan kubbeli bazilika (9. yy.?) aynı tipin başka örnekleridir²⁹.

1.1.2.3. Kiboryon Planlı Yapılar

Hıristiyan mimarisinin daha ilk devirlerinde, meydana gelen ve Bizans sanatında hakim bir rol oynayan kiborion mekan Palaiologos'lar devrinin dehlizli kiliselerinde de yeni bir mimari şeklin özünü teşkil etmiştir. Pek az teferruat değişikliğine tabi tutulan bu öz, etrafında, hiç şüphesiz litürji icaplarına uyularak tertip olunan basık ve adeta tecrit olmuş dar dehlizler ile bir mimari kompozisyon haline getirilmiştir. Kiboryon planlı yapılarda dört tane kemer bulunur. Bu tip

---

²⁹ Anonim, İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya-Bitinya ve Bizans) , İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kültür Bakanlığı Anıt ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1999a S. 254.

yapılar genelde küçük yapılardır. Doğu kısmındaki bema bölümü ise uzundur³⁰.

Komnenos'lar devrinde adeta yeni baştan yapılan Khora manastırı kilisesinin (Kariye camii) naos kısmında gördüğümüz mekân şekli, bazı hususlarda dehlizli tipin kubbealtı mekânını andırır. Burada, kare bir sahanın üzerini örten yüksek kasnaklı bir kubbe, karenin köşelerinde yükselen dört kuvvetli payeye dayanan dört büyük kemer tarafından taşınmaktadır. Kariye camiinin naos'unun kiborion (veya baldaken) şeklindeki mekânı dehlizli kiliselerden başlıca iki noktada ayrılır. Bunlardan birincisi her kemerin adeta bir beşik tonozu hatırlatacak derecede derin oluşudur. Diğeri ise, dehlizli kiliselerin en karakteristik unsuru olan sütunlar ile ayrılmış basık dehlizlerin bulunmayışıdır³¹.

1.1.3. Son Bizans Devri Dini Mimarisi

1204'ten 1453'e kadarki dönem Geç Bizans Sanatı dönemidir. Özellikle İstanbul'un Palaiologoslar tarafından geri alınışından sonra (1261), bütün sanat dallarında bir baroklaşma eğilimi

---

³⁰ Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973 S. 63.

³¹ Tunay, Mehmet İ., Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989 S. 141.

görlür. Mimarlıkta ekonomik sıkıntıya koşut olarak yapı boyutları küçölür ve yeni yonca plan tipi belirir. İstanbul'un Türklerce alınışından sonra, Bizans Sanatı, özellikle de resim Rusya'da kendine güçlü bir izleyici bulacaktır ³².

Bizans sanatının son dönemi; 1204 – 1261'de haçlı seferleri sırasında Latin krallığının egemenliğı ve ardından 1350'ye kadar devam eden Palaiologoslar devrini içerir. 11. ve 12. yy.da sanatın parlak bir gelişme içerisinde olmasına rağmen 12. yy. sonlarına doğru imparatorluk ciddi bir sarsıntı içine girmiş bulunuyordu. 1204'ten 1261'e kadar süren haçlı işgali sırasında şehir bir Latin imparatorluğunun başkenti olmuş, dağılan Bizans devleti küçük prenslikler halinde yaşamını sürdürmüştür. 13. yy.da bu bakımdan Bizans sanatı başkentte bir duraklama geçirmiş ve ancak 1261'de İznik'teki (Nikaia) prens Mihail Paleologos'un Constantinapolis'i geri alarak Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmesiyle Bizans sanatı burada tekrar canlanmıştır. Latin istilasası döneminde İznik'ten sonra Karadeniz Ereğlisi ve Trabzon'daki prenslikler de Bizans sanatını devam ettirmiştir.

---

³² Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 44.

Bizans sanatının son devrine adeta damgasını vuran hanedan Palaiologoslar olduğu için de, ayrıca Palaiologoslar devri sanatı şeklinde literatüre geçmiştir. Farklı akımlarla sanat değişik bir karakter almış, mimari ve resim sanatı canlanmıştır. Bunun en tipik örneğini de mesela İstanbul’da o dönemde yapılmış olan Pammakaristos Manastırı Kilisesi, yani Fethiye Camisi’nde görmek mümkündür. Kilisenin içinde ilk anda göze çarpan yerleri mozaikle, fakat ücra yerleri freskoyla süslemişlerdir. Çünkü mozaik altınla ve daha pahalı malzemeyle yapılır. Nitekim son devir Bizans sanatı yaklaşık diyebiliriz ki 1350 tarihlerine kadar bu şekilde canlılığını muhafaza edebilmişti. Fakat bu tarihten itibaren tam manasıyla çöküşe girmiştir. Bir iki yapı restore edilmiş fakat onlarda ölçü itibariyle çok küçük, fazla gösterişi, ihtişamı olmayan yapılardır ³³.

Palaiologoslar devrinde mimari değişikliğe uğramıştır. Yapılarda, diğer eski dönem yapılarının planları kullanıldığı gibi yonca planlı ve yaygın olarak kullanılan dehlizli tip yapılar ortaya çıkmıştır³⁴.

---

³³ Işın, Ekrem, Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999 S. 101 – 102.

³⁴ Deniz, Semra-Aydos, Selim, Sanat Tarihi, Sek Yayınları, Ankara, 1995 S. 83.

Bu devir yapılarının genel özellikleri:

- Mimaride dikey hatlar hakim durumda, dolayısıyla yapı yukarıya doğru uzanmaktadır. Bu uzunluğu göstermemek için duvarlarda yatay çizgiler kullanılmış, kornişler renkli taş ve tuğla hatıllarla süslenmiştir.
- Erken Bizans devrinde içeri doğru, Orta Bizans devrinde başlayan dışarı açılma Son Bizans devrinde daha zengin bir hal alarak son derece hareketli bir dış mimari ortaya çıkmış, cepheleri süslemek üzere hususi renkli tuğlalar imal edilmiştir. Böylece cephelerin çizgilerindeki hareketle birlikte gözü oyalayıcı daha plastiki bir görünüm kazanmıştır³⁵.

1.1.3.1. Dehlizli Tip Yapılar

Merkezi, yüksek kasnaklı bir kubbe ile onu üç yönden saran alçak ve tonoz örtülü bir koridor ya da dehlizden oluşur. Ambülatuvar olarak da nitelenebilecek bu dehliz kubbeli alana kemerlerle açılmaktadır. Bu plan tipi, İstanbul'a özgüdür. İstanbul'da hepsi de 13. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış üç

---

³⁵ Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973 S. 65.

dehlizli kilise bulunur: Koca Mustafa Paşa Camii, Feneri İsa Camii ve Fethiye Camii ³⁶.

Palaiologoslar devrinin büyük yapılarından üç tanesinde, Koca Mustafa Paşa, Fenari İsa ve Fethiye camilerinde dehlizli tip dediğimiz bir şekilde karşılaşıyoruz. Bu tipin birdenbire 1261'den sonra ortaya çıkması oldukça dikkat çekicidir. Burada, pendentifli ve yüksek kasnaklı bir kubbe ile yüksek bir naos kısmı, binanın bütününe hakim olmakta, bu mekanı, üç taraftan basık ve tali bir rol oynayan dehlizler çevirmektedir³⁷.

Palaiologoslar devrinin dehlizli tipinde, yan dehlizler gayet açık ve sarıh surette basıktır. Bunların teşkil ettikleri kılıfın ortasından, dört köşe bir kule yükselmekte, bunu da yüksek kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Yan dehlizlerden orta mekanı ayıran sütunlar ise, bütün kubbe sistemini taşımaktadır. Bu sütunlar kaldırıldığı takdirde, binanın ayakta kalması tasavvur dahi olunamaz ³⁸.

---

³⁶ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 64.

³⁷ Tunay, Mehmet İ., Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989 S. 144.

³⁸ Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973 S. 65.

Dehlizli kiliselerde iki kısım önem kazanmıştır: Naos ve bema. Naos, aydınlık, yüksek ve kubbenin hâkimiyetini hisseden bir mekân halinde gelişmiştir. Buna karşılık dehlizler tamamen ihmal edilmiştir. Böylece, yüzyıllardır Bizans sanatında yerleşmiş olan Yunan haçı planının hâkimiyetine karşı ikinci bir tecrübe daha yapılmış oluyordu. Böyle bir tecrübe için lüzumlu unsurların esası, önceki devirlerde mevcut olan bir mimari tipten alınmış ve bu, o devrin kilise binasında aranılan vasıflarla teçhiz edilmek suretiyle yeni bir kompozisyon haline getirilmiştir ki bu nokta, Palailogos'lar devrinin sanat alemindeki canlılığı, mimaride gösterdiği bir belirtisidir.

Son Bizans devrinin dehlizli kilise tipini, zemin şeması bakımından çok benzediği iki ayrı kilise tipinden ayırt etmek lazım gelmektedir:

1. Yunan haçı planlı olup, haçın yan kollarında galeriler bulunan binalar. Bu tip, Dereâğızı, Gül camii, Hagios Klemens gibi binalarda temsil edilmiştir.
2. Naos kısmı haçvari olup ortada kubbesi olan, fakat çevre dehlizi iki katlı binalar: Bu tip, Kasr-İbn Vardan, Silvan

(Meyya Farikin), Selanik Ayasofya'sı ile bazı Sırbistan kiliselerinde tatbik edilmiştir³⁹.

1.1.3.2. Yonca Planlı Yapılar

Merkezi bir kubbeye dört yönden eklemellenmiş yarım daire planlı, yarım kubbe örtülü dört öğeden oluşur. Tipin kökeni Roma dönemine dek uzanmaktadır. Bizans Mimarlığının tüm dönemleri boyunca kullanılmakla birlikte, son dönem Bizans Mimarlığında büyük bir ağırlık kazanır. Palaiologoslar çağının en fazla uygulanan kilise tipidir. İstanbul'da Heybeliada'da bu tipin ilginç bir örneği olan Panaghia Kilisesi bulunur. Fener'de bulunan bir diğer örnek ise, (Panagiotissa) eklentilerle bozulmuştur⁴⁰.

Merkezi planın yeniliklere uygun olan bir sistemi de yonca plan şeklidir. Palaiologos'lar devrinde kullanıldığını tespit edilen yonca planı Bizans sanatının başlarına kadar dayanan bir şekil olmakla beraber her devirde tatbik edilmiş ve Bizans sanatının son safhasında kuvvetli bir hâkimiyet kurmuştur. Bu hâkimiyetin en canlı misalleri Aynoroz Manastırlarında yapılan

---

³⁹ Eyice, Semavi, Son Devir Bizans Mimarisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1980 S. 110 - 113.

⁴⁰ Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001 S. 255.

kiliselerdir. İstanbul'daki iki misal, Panag Hiotissa ve Panag Hia kiliseleri, biri kemerleri karşılayan sütunları, diğeri ise bema kısmına bitiştirilen ekler ile bu antik planın bu devirde İstanbul'da imkân nispetinde yeni sanat zevkine intibak ettirildiğini gösterir ⁴¹.

Yonca planlı yapılar, Bizans dinsel mimarlığında yaygın örneklerdendir. Bizanslı mimarlar, kiliselerin dışında, çok sayıda kent surları, saraylar, zafer takları, konutlar, su tesisleri, mezar anıtları da yapmışlardır ⁴².

Dışarıya taşkın her apsis kendi başına üç yapraklı yonca biçiminde yapılmakta ve bunlar üç kollu haç planını yansıtmaktadır. Orta Bizans devrine ait olarak kabul edilen 9. – 11. yüzyıla ait yapılar olarak tarihlendirilen küçük bazı yonca planlı şapeller güney Yugoslavya'da Ohri ve dolaylarında bulunmuştur, bunlardan birincisi, kalede harap Fatih camii altında bulunmuştur⁴³.

---

⁴¹ Eyice, Semavi, Son Devir Bizans Mimarisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1980 S. 118.

⁴² Anonim, International Americana, Cilt 3, Medya Holding A.Ş., İstanbul, 1993a S. 293.

⁴³ Tunay, Mehmet İ., Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989 S. 142.

1.1.3.3. Kapalı Yunan Haç Planlı Yapılar

Önceki devirde imparatorluğun yayıldığı her yerde yüzlerce örneği meydana getirilen Yunan haçı tipinin Palaiologoslar devrinde, İstanbul'da yalnız bir binada karşımıza çıkmasına rağmen, bu tek misali ihtiva ettiği yenilikler, Bizans sanatının bu standart kilise tipinde de bir gelişme olduğunu gösterecek kadar açıktır. Yunan haçı planının tek misali olan Fethiye Camii güney binasında, klasik şemanın ana çizgilerini bulmak mümkün olmakla beraber üst yapı, eski geleneklerden tamamen değilse de bilhassa cephelerde, oldukça uzaklaşmış olduğunu gösterir⁴⁴.

Dönemin ünlü generallerinden Mikhail Glabas için karısı Maria'nın yaptırdığı Pammakaristos Manastırı Güney Kilisesi, kapalı Yunan haçı tipindedir; dış görünümü ile Palaiologoslar dönemi başkent mimarilerinin en güzel örneğidir. Güney ve doğu cepheleri, derin kör nişler, kemerler, üçüz pencereler, duvar payeleri ve silmelerle hareketlendirilmiştir⁴⁵.

---

⁴⁴ Eyice, Semavi, Son Devir Bizans Mimarisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1980 S. 116.

⁴⁵ Anonim, İstanbul Çevre Kültürleri (Trakya-Bitinya ve Bizans), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kültür Bakanlığı Anıt ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1999a S. 256.

1.1.3.4. Tek Nefli Yapılar

Bu devirde kullanılan diğer tiplere gelince, küçük ölçüdeki binalarda tatbik edilen planların başında gelen tek nefli tip Palaiologoslar devrinde doğu – batı aksı üzerinde uzama eğilimine işaret eder. Esas karakterini anlamak şimdiki hali ile imkansız olan Manastır mescidini bir tarafa bırakacak olursak, geri kalan misallerin hepsinin, tek ve müşterek bir vasfı dar, uzun bir mekan meydana getirmektir⁴⁶.

1316 – 21 arasında, çağın siyaset adamlarından Theodoros Metochites, Chora Manastırı Kilisesi’ni tümüyle yenilemiş, güneyine bir Parekklesion ve iki yapıyı batıdan kaynaştıran iç ve dış narteks’leri ekletmiştir. Parekklesion ince uzun dikdörtgen planlı, doğuda kubbe ve batıda beşik tonozlu iki bölmeden oluşan, tek nefli bir yapıdır. Basamaklı kör kemerler, nişler ve yuvarlatılmış Pilastr’larla uyumlu biçimde bölünen cepheler, dönemin en nitelikli duvar tekniğini göstermektedir. Tek nefli plan şeması 13. – 14. yy.a tarihlenen Boğdan Sarayı

---

⁴⁶ Eyice, Semavi, Son Devir Bizans Mimarisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1980 S.117.

Şapeli, Toplu Dede Mescidi, İsa Kapı Mescidi ve Sinan Paşa Mescidi'nde uygulanmıştır ⁴⁷.

---

⁴⁷ Anonim, İstanbul Çevre Kùltürleri (Trakya-Bitinya ve Bizans), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kùltür Bakanlığı Anıt ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1999a S. 256.

II. BÖLÜM

ANADOLU'DA CAMİİ OLARAK KULLANILAN BİZANS KİLİSELERİ

İSTANBUL

2.1. Ayasofya Kilisesi / Ayasofya Camii ve Müzesi

Resim 4: *Ayasofya Kilisesi / Ayasofya Camii ve Müzesi*

İstanbulda bulunan, Dünyanın en büyük ve önemli şehirlerinden biri olan Ayasofya, 1600 yıllık süreç içerisinde hem Hristiyan hem de İslam dünyasına hizmet vermesi bakımından oldukça ilgi çekici bir yapıdır. Ayasofya'nın

bugüne gelinceye kadar ilginç bir serüveni vardır ⁴⁸. Ayasofya (Hagia Sophia); adını Hz. İsa'nın niteliklerinden biri olan ilahi bilgelikten almaktadır. Bugünkü Ayasofya aynı yerde inşa edilen üçüncü binadır⁴⁹.

Dünya sanat tarihi içinde çok önemli bir konuma sahip anıtlar içinde yer alan Ayasofya, yapıldığı yıllardan başlayarak günümüze kadar İstanbul'un görünümüne damgasını vurmuş olan bir yapıdır. Ayasofya ilk yapıldığında büyük kilise (Megale Ekklesia) olarak adlandırılmış ancak 5. yy.da yapıya yalnızca Sophia denilmeye başlanmıştır. Bu tanımdan yapının Sophia adında bir azizeye sunulduğunu anlamak mümkündür. Bu yapı aslında Theia Sophia'ya yani, Hristiyan teslisinin (üçlemesinin) ikinci ögesi olan Kutsal Hibmet'e adanmıştır. Tüm bunlara karşın, Ayasofya, Bizans halkı tarafından uzun süre Büyük Kilise olarak anılmıştır. Yapının adı İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra da Ayasofya biçimini alarak

---

⁴⁸ Hengirmen, Mehmet, Altın Ülke Türkiye, Eğitim ve Kalkınma Vakfı, Ankara, 2000 S. 28.

⁴⁹ Yenen, Şerif, Anadolu Destanı, Asır Matbaacılık, İstanbul, 1998 S. 276.

günümüze kadar yaşamıştır. Ayasofya, günümüzdeki görünümüne ulaşınca dek birçok aşamadan geçmiştir ⁵⁰.

İlk Ayasofya (Hagia Sophia) Kilisesi muhtemelen Büyük Constantinus tarafından planlanmıştı fakat inşaatın tamamlanarak 15 Şubat 360 günü ibadete açılışı oğlu ve halefi Constantinus tarafından gerçekleştirilmiştir. Aşağı yukarı 44 yıllık ömrü olan bu ilk yapı, 20 Haziran 404 günü, sevgili patrikleri Ioannes Khrysostomos'un sürgün edilmesini protesto edenlerin isyanı sırasında yakılmıştır. Harabeler, dört yıl kadar sonra II. Theodosios'un başa geçmesine kadar öyle kalmış ve ikinci Ayasofya Kilisesi, 10 Ekim 415 günü ibadete açılmıştır. İkincinin ömrü, birinciden daha uzun olmuş fakat 532 yılının Ocak ayında Nika Ayaklanması sırasında bu da tahrip edilmiştir ⁵¹.

Constantinus, başkentine bir piskoposluk kilisesi yaptırmak istememişti. Aziz Havariler, başlangıçta onun anıt mezarı olarak tasarlanmıştı ve 356 ya da 357 yılında Aziz Andreas, Aziz Timotheus ve Aziz Luka'nın kutsal kalıntılarının gelişiyle

---

⁵⁰ Gören, Ahmet K., Geçmişten Günümüze Sanatçı Gözüyle Ayasofya, Sanatsal Mozaik, Sayı 9, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1996 S. 31.

⁵¹ Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000 S. 68.

birlikte kilise havarilere adanmıştır. Buna karşılık II. Constantinus, 350 yılından kısa süre önce Augusteum'un kuzeyinde büyük bir bazilika inşa etmeye başlamıştır. Bu bazilika, Roma tarzı olmaktan çok Filistin tarzı bir yapıdır ve Constantinus'un inşa ettirdiği Kutsal Mezar ve Beytullahim kiliselerine yakındır. Açılışını 15 Şubat 360'ta Constantinus'un yaptığı kilise, İsa'ya adanmış ve yalnızca Büyük Kilise olarak adlandırılmıştır. Eni bugünkü kiliseyle neredeyse aynı, boyuysa daha uzun olan kilisenin beş nef'i ve galerileri vardı; önünde bir narteks ve bir atrium bulunuyordu. 1934 kazıları, bugünkü dış narteksin önünde yer alan giriş revakını ortaya çıkarmıştır. Bu ilk yapıdan günümüze yalnızca ana binanın kuzey – doğu ekseninde yer alan, kubbeli yuvarlak bir yapı, kilisenin değerli eşyalarının saklandığı skevophylakion kalmıştır⁵².

403'te İmparatoriçe Eudokia, Büyük Kilise'nin arkasındaki bir sütuna dikilmiş, gümüşten heykelinin açılışını yapar; açılış, müzik, tiyatro ve danstan oluşan pagan bir bayram niteliğindeydi. Patrik Aziz İoannis Khrysostomos, bu uygulamaya öfkelenir ve verdiği vaaz sırasında İmparatoriçe Eudokia'yı İncil'deki Kraliçe İzabel'le karşılaştırmıştır. Saray

---

⁵² Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.14.

patriği sürgüne mahkûm ettiyse de halk ondan yana çıkar ve ayaklanmalar sırasında, 20 Haziran 404'te kilise yakılmıştır. Ancak kısa sürede onarıldıktan sonra II. Theodosius tarafından 10 Ekim 415 tarihinde yeniden açılmıştır.

532'de İmparator Anastasius'un soyundan gelenlerin ve Anicia İuliana'nın oğlu Flavius Anicius Olybrius'un katıldığı büyük Nika isyanı sırasında Augustaion, imparatorluk sarayının girişi revakları ve Büyük Kilise yakılmıştır. Bu sonuncusu ayın 13'ü gecesinden 14'üne kadar yanmış, ama Aziz Polyeuktos'a dokunulmamıştır. İsyan kanla bastırılmış, 30 – 35 bin kişi hipodromda katledilmiş ve 23 Şubat'ta Jüstinyen, yeni Ayasofya kilisesinin inşasına başlamıştır⁵³.

Paraya hiç önem vermeksizin Jüstinyen, bölgedeki yangından sağlam kurtulan tüm binaları zorla kamulaştırıp yıktırmış; Yunanistan, Mısır, Afrika ve Anadolu'dan en iyi mermerleri ısmarlamış ve imparatorluğun dört bir yanından en iyi ustaları Constantinapolis'e getirtmiştir. Çalışmalar, felaketten sadece bir ay sonra başlamış; 7000 taş ustası, tuğla ustası, sıvacı, marangoz, boyacı, heykeltıraş, mozaik ustası, süpürgeci ve

---

⁵³ Yerasimos, Stefanos, Aziz Polyemictostan Ayasofya Kubbeli Bazilikanın Doğuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999 S. 171.

cilacı fazla mesailerle çalışarak işi rekor zamanda tamamlamıştır, tüm inşaat 5 yıl 10 ay sürmüştür⁵⁴.

Jüstinyen, Ayasofya'yı inşa etmeleri için iki mimar seçmiştir: Trallesli Athemios ve Miletoslu İsidoros. Kiside Küçük Asya'nın batısındadır. Bu bölgede, Suriye'nin tersine, Erken Hıristiyan mimari anıtlarına rastlanmamaktadır. Çok geniş bir yelpazeden esinlenmekle birlikte kuşkusuz belirgin bir imparatorluk programı izleyen iki mimar, tüm Bizans dönemi boyunca öncesi ve sonrası olmayan bir anıt inşa etmişlerdir. Yapımına başlanan Ayasofya için İmparator Jüstinyen imparatorluğun her bir tarafından gereçler getirtmiştir. Özellikle putperest tapınaklarının sütunları bu yeni yapılacak kilise için İstanbul'a taşınmıştır. Getirilen bu sütunlar arasında Ephesos'taki Artemis Tapınağı'ndakiler de bulunmaktaydı. Ayrıca çeşitli renkteki taşların çıktığı Mısır, Teselya gibi uzak ülkelerde yer alan ocaklardan da gerekli taşların getirilmesinden kaçınılmamıştır⁵⁵.

---

⁵⁴ Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000 S. 70.

⁵⁵ Gören, Ahmet K., Geçmişten Günümüze Sanatçı Gözüyle Ayasofya, Sanatsal Mozaik, Sayı 9, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1996 S. 32.

Mimarların malzemeye meydan okumalarının yine de sınırları vardı. Bir dizi yer sarsıntısının ardından kubbe 557 yılında çatladı ve 558 yılında çöktü. O zaman işe katılan, Miletus’lu mimarın yeğeni genç İsidorus’un katkılarıyla kubbe kasnağı yükseltilerek ağırlık azaltıldı ve bu biçimiyle kubbe ve kilise, zaman zaman bazı onarımlardan geçerek, günümüze kadar geldi (dışarıdan duvarı destekleyen büyük ve biraz estetsiz destek duvarları bu sonraki onarım ve tedbirlerdendir. Doğu – batı aksındaki yarım kubbeli duvarlar yeterince sağlam olduğu halde, kuzey – güney duvarlarındaki kemerler görece zayıf kalmış ve bunların ek desteklerle sağlama alınması gerekmiştir⁵⁶).

Daha sonra Ayasofya tekrar 859 yılında büyük bir yangın daha geçirmiştir. Ancak yapıya en büyük zararı 869’daki ve 989’daki yer sarsıntısı vermiş, kubbenin yıkılmasına neden olmuştur. Bu sırada tahtta oturan II. Romanus’un oğlu İmparator II. Basileios yapıyı Tridat adlı Ermeni asıllı bir mimara 6 yıl süren bir sürede onartmıştır. 1204 yılında İstanbul, Latin işgaline uğramış ve Ayasofya’da bu işgalde yağmalanmıştır. Ayasofya 1261 yılına kadar devam eden Latin

---

⁵⁶ Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.15.

işgali sırasında beş imparatorun taç giyme törenine sahne olmuştur⁵⁷.

İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği 29 Mayıs 1453 tarihinde fatih Sultan Mehmed, Ayasofya'yı İslam dünyasına armağan etmiş ve bu yapıyı Osmanlı sultanlarının camisi olarak duyurmuştur. Böylece kilisenin donanımının İslamlaştırılması da başlamıştır. Tabiatıyla bu girişim kısa bir süre içinde sonuçlanamamış, belirli aralıklarla 1849 yılına kadar sürmüştür. Atılan ilk ve zorunlu adım, Hristiyan dininin gereklerine uygun düzenlemelerin, ikonanın ve kutsal eşyanın kaldırılarak, yerlerine mihrap ve minberin, maksurenin, vaaz kürsüsünün ve hünkâr mahfilinin konması olmuştur. Kubbedeki haçın yerini alem almış, son olarak da yapıya dört minare eklenmiştir. 1573 yılında Ayasofya'nın restorasyonunu yürüten Mimar Sinan sonradan yapılan eklemeleri kaldırmış, batı yönündeki minareyi ve Sultan II. Selim'in türbesini inşa etmiştir. Bu arada caminin çevresindeki 24 metrelik alanda inşaat yasağının getirilmesi, kuşkusuz yapıya verilen yüksek değeri yansıtmaktadır. Yapının içinde de estetik olarak önemli

---

⁵⁷ Gören, Ahmet K., Geçmişten Günümüze Sanatçı Gözüyle Ayasofya, Sanatsal Mozaik, Sayı 9, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1996 S. 33 - 34.

değişiklikler yapılmıştır. Mermer zemin halıyla kaplanmış, büyük duvarlardaki pencereler küçültülmüş, tympanon duvarındaki ışık açıklıkları örtülmüş ve apsis vitraylar korunmuştur. 17. yüzyılın sonunda ise kubbe ayaklarının üst bölümüne halife adlarının yazılı bulunduğu dikdörtgen levhalar asılmıştır⁵⁸.

Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'ya, onun mimari düzenine ve dekorasyonuna büyük ölçüde saygılı davranmış, bunlara dini açıdan çok büyük sakınca yaratmaması koşuluyla dokunmamıştır. Döneminde, muhtemelen camiye dönüştürüldüğü için, yapıya, Kabe yönünde bir mihrap eklenmiş olmalıdır. Yapımının zaman alacağı düşüncesiyle kilisenin güney-batı köşesindeki kulenin üzerine ahşap bir minare oturtularak bu eksik giderilmiştir. Padişahın Ayasofya'ya eklettiği tek yapı bir medresedir. Bu medresenin, daha önce aynı yerde bulunan bir papaz okulu üzerine yapıldığı ve sonradan birçok değişikliğe uğradığı bilinmektedir. Padişah Ayasofya'nın bakım ve onarımı için vakıflar kurarak bu vakıflara gelir getirecek mülkleri de belirlemiştir. Yapının

---

⁵⁸ Hoffmann, Walker, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Foisseti Restorasyonu, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2000 S. 45.

masrafları çoğalınca, Ayasofya Vakfı'nın gelirlerini arttırmak için çevresine bir Kapalıçarşı ile bir çok dükkan, depo vb. gelir getirici ticaret birimleri inşa ettirdi. Onun döneminde cami görevlilerinin sayısı 62 kişiydi ⁵⁹.

477 yıl boyunca da Ayasofya Müslümanların bir numaralı ibadethanesi olarak kullanıldı. Osmanlı dönemi boyunca birçok büyük ve görkemli cami yapıldığı halde, Ayasofya bu özelliğini korumuştur. Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasından sonra Ayasofya 1934 yılında İslam dininin hizmetinde olmaktan çıkarılmış ve 1935 yılında bir müzeye dönüştürülmüştür. Fossati tarafından belgelenen resimlerin tümü değilse de büyük bir bölümü 1931 – 32 yıllarında Amerikalı Thomas Whittemore tarafından yürütülen restorasyon çalışması sırasında yeniden ortaya çıkarılmıştır. UNESCO'nun desteği altında bugün sürdürülmekte olan restorasyon çalışması Ayasofya'nın şu andaki durumunu sağlamlaştırma amacına yöneliktir ⁶⁰.

---

⁵⁹ Türkoğlu, Sabahattin, Ayasofya'nın Öyküsü, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 128.

⁶⁰ Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.17.

II. Selim türbesini henüz hayattayken bu çok sevdiği ve saygı duyduğu anlaşılan Ayasofya'nın bahçesine yaptırmaya başlamıştı. Mimar yine Sinan'dı. Usta mimar anıt-kabir olarak bu derece estetik olan başka bir eser yapmamıştı. Türbenin dışı tamamen mermerden yapılmıştı. Önünde çok zarif, saçaklı bir girişi vardı. İşlemeli sedef kakma ahşap kapının iki yanında devrin en güzel ve karakteristik İznik çinileriyle oluşan panolar dikkati çekiyordu. İç mekâna da bu çinilerden döşenmişti. Günümüzde Ayasofya avlusunda en çok dikkati çeken türbelerden biridir. Türbe içinde 44 sanduka vardır. Bunların en büyüğü Sultan II. Selim'in, diğerleri de onun eşleri ve çocuklarına aittir ⁶¹.

Ayasofya'nın görünümünü, boyutları, bugün de ona bakan insanda hayret ve huşu duyguları uyandırır. Ayasofya dikdörtgen plan üzerine oturur. Dikdörtgenin batı tarafına yerleştirilmiş bir narteks vardır. Narteksin önüne de bir atrium yani iç avlu getirilmiştir. Yapının girişi, ekseni üzerindedir. Yapı üç gemilidir. Orta gemi üzerini, bir esas kubbe ve iki yarım kubbe örter. Yarım kubbelere çeyrek küre parçaları yani eksedralar eklenmiştir. Böylece orta gemi büyütülmüştür. Yan

---

⁶¹ Türkoğlu, Sabahattin, Ayasofya'nın Öyküsü, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 132.

gemiler ise tonozlar ile örtülmüştür. Tonozlar arasında, kubbe ayaklarını ana beden duvarlarına bağlayan kemerler bulunur. Bu kemerler, kubbe ağırlığının yanlara olan itme kuvvetini, beden duvarlarına aktarır. Apsid, yarım çember biçimi ile doğudaki beden duvarlarından dışarı taşmıştır.

Resim 5: Ayasofya Kilisesi / Ayasofya Camii ve Müzesi

Ayasofya'nın kubbe ölçüsü, çeşitli kaynaklara göre değişmektedir. Batılı kaynaklara göre 32 ile 36 metre arasında değişen bu ölçüler, hep uydurma olarak nitelendirilmeye değer. Çünkü Ayasofya'nın esas kubbesi elips şeklindedir ve büyük çapı 33.81, küçük çapı ise 32.58 metre olarak gösterilmiştir. Fakat genel literatürde kubbe çapı 31m. olarak geçmektedir. Kilisenin yüzölçümü 7570m² uzunluğu 100m.'yi geçmektedir.

Orta nefin boyutları 75 x 70 metredir, kubbenin yerden yüksekliği 55.60m.’dir. Orta kubbenin eteği üzerine, içeri ışık veren 40 adet pencere sıralanmıştır. Yapıda 107 sütun vardır. Bu sütunlar, Efes’teki Artemis Tapınağı ile Baalbek’teki büyük tapınaktan buraya taşınmıştır ⁶².

Ayasofya kendi ölçüsündeki dünya anıtları arasında akustik açıdan en iyi olanlardan biridir. Bu tür dini yapılarda ibadet esnasında söylenen müzikal sözler ve ilahilerin etkili olması için akustiğin iyi olması istenir. Akustiği sağlayan kubbenin yapısı, yapı malzemesi, yüksekliği ve biçimi olabilir. Ancak daha etkili olması için kubbeye ses küpleri yerleştirilmiştir. Osmanlı çağında buna ‘sebu’ deniliyordu. Farsçada da testi anlamına gelirdi. Gerçekten de bu küpler ince uzun testilerden farksızdı. Ayasofya kubbesinde gördüğü bütün onarımlardan sonra önemli bir kısmı kaybolmuş veya görünmüyor olmakla beraber hala görünebilir durumda ses küpleri saptanmıştır. Bunların aynı zamanda havalandırma amacıyla kubbeye yerleştirildiği de iddia edilir. Bazılarının içinden aşağı

---

⁶² Turani, Adnan, Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999 S. 207 – 208.

sarkıtılan avizelerin zincirleri geçirilmiştir. Bu uygulamaların Osmanlı döneminde gerçekleştirildiği sanılmaktadır⁶³.

Ayasofya'nın sanat tarihi bakımından önemi:

1) Ayasofya Camii, Bizans mimarisinde harç maddesi ile tuğlanın kullanılması, kubbe – kemer tekniğinin ilerlemesi ve kare mekân üzerine kubbe oturtmak sanatının gelişmesini gösteren eser olması bakımından önemlidir.

2) Ayasofya'nın içinde kullanılan mimari öğeler, ayaklar, hatıllar kesme taştan yapılmıştır. Sütunlar, başlıklar renkli mermer olup, çeşitli antik eserlerden geliştirilmiştir. Marmara Adası'nda ak mermer, Eğriboz Adası'ndan yeşil somaki, Afyonkarahisar yöresinden pembe mermer ve Kuzey Afrika'dan sarı mermer getirtilmiştir. Yangına karşı çok az ahşap kullanılmıştır⁶⁴.

3) Küçük Asya 8. yüzyılın başlarında dini bir akımın çıkış noktası olmuştur. 746'dan 842'ye kadar hüküm süren imparatorların da arasında bulunduğu ve İkonoklazma adı verilen bu akım, manastırlara ve ikonalara acımasız bir savaş

---

⁶³ Türkoğlu, Sabahattin, Ayasofya'nın Öyküsü, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 63.

⁶⁴ Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 83 – 84.

ilan etti. 775’den 811’e kadar süren huzur dönemi dışında resim düşmanlığı bir yüzyıl boyunca dehşet saçmıştır. Bu akımın sona erdiği 842’den sonra Ayasofya yeni mozaiklerle süslenmiştir, bu mozaiklerin bir kısmı 1932’den itibaren ortaya çıkarılmıştır. Kilisenin bu zaferi, sanatı tamamen boyunduruğu altına alarak onu çok sıkı birtakım nizamlar içine sokmuştur. Fakat Ayasofya’nın nefis mozaiklerindeki birçok ayrıntı, bu etkinin her zaman tam olmadığını göstermektedir. Narthex’in yan girişinde Theotokos Meryem’in iki yanında Constantinus ve Jüstinyen’u temsil eden mozaik görülür. İç narthex’den içeri açılan kapı üzerinde taht üzerinde oturan evrenin efendisi çok kudretli İsa’nın önünde secde eden 6. Leon (886 – 912)’u gösteren mozaik vardır. Bema kemeri, saray kıyafetine sürünmüş bir baş melek figürü ile süslüdür. Apsis yarım kubbesinin loş boşluğu içinde 9. yüzyılda yapılmış zarif çehreli bir Meryem vardır. Mozaik sanatının önemi, yukarıdaki yan galerilerde daha iyi görülür. Burada kısmen bozulmuş olmasına rağmen, güzel bir pano olan Deisis’in (Son Duruşma) orta bölümü görülür. İsa ve insanlık adına ondan merhamet dileyen Meryem ve Vaftizci Yahya üçlüsünden oluşan bu mozağin yapım tarzı, renk nüansları ve üslubu ile dikkati çeker. Bu mozaikte her şey eski Helenistik resim sanatının 11 – 12.

yüzyıllarda yeniden canlandığını gösterir. Aynı galeride iki imparatorluk ailesinin gerçek portreleri yer alır. Pencerenin solunda, tarihçilere göre, çok ilerlemiş yaşında bile bir genç kız tazeliğine sahip, İmparatoriçe Zoe, üçüncü ve son kocası 9. Constantinus Monomakhos (1042 – 1055) ile birlikte görülür. Aslında bu mozaikte Zoe'nin geçmişi bir roman gibi sezilmektedir. Bu mozaikteki değişiklik izlerine göre, imparatorun portresinde sadece yüzü ve ünvanları ona aittir; vücudu ise bu Bizanslı fethan kraliçenin ilk kocalarından birinindir. Aynı pencerenin sağında 2. İoannes Komnenos (1118 – 1143) ve karısı Macar asıllı sarışın Eirene yer almaktadır⁶⁵.

Ayasofya ilk inşa edilişinden günümüze kadar 1093 yıl kilise olarak ve 481 yıl da cami olarak kullanıldıktan sonra, Cumhuriyet döneminde 1935 yılında müze haline getirilmiştir. Müzeye dönüşmesi anıtsal bir yapının müze kurallarıyla ziyarete açılması biçiminde olmuş, içinde ve dışında, yapıya yabancı eser sergilenmesi sadece dekoratif anlamda ve çevre düzenlemesi şeklinde kalmıştır. Bu haliyle bile, ibadete kapatıldığı için, yıllarca süren bir tartışmanın da odak noktası

---

⁶⁵ Eyice, Semavi, Türkiye’de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982 S. 577.

olmaktan kurtulamamıştır. Tartışmalar iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Birincisi Fatih Sultan Mehmet’in vakfiyesine ters düşen bir uygulamaya geçildiği için, diğeri de müzeye dönüştürme kararının bazı noktaları inandırıcı bulunmadığı için

66

2.2. Khora Manastırı Kilisesi / Kariye Camii ve Müzesi

Resim 6: Khora Manastırı Kilisesi / Kariye Camii ve Müzesi

İstanbulda, bugün ‘Kariye Camisi’ ya da ‘Kariye Müzesi’ olarak anılan yapı, Bizans İmparatorluğu’nda Khora

---

⁶⁶ Türkoğlu, Sabahattin, Ayasofya’nın Öyküsü, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2002 S. 209.

Manastırının kilisesi idi. Bu kilise, Bizans devrinde büyük bir yapılar topluluğunun merkezini oluşturmaktaydı. İstanbul'da Edirnekapi semtinde yer alan yapı, halen ayakta duran Theodosius surlarına yaklaşık yüz metre uzaklıkta, eski kentin kuzey-batı ucunda, Haliç'e bakan yamaçtadır. Manastır, Bizans'ın son devrinde imparatorların kullandığı Blakhernai Sarayına da oldukça yakın konumdadır⁶⁷.

Khora (Hora) Manastırı'nın İsa'ya sunulmuş olan kilisesi evvelce büyük bir kompleksin merkezini teşkil ediyordu. Manastırın adı olan Khora'nın anlamı hususunda değişik görüşler ileri sürülür. Bu terim sözlük anlamı olarak taşrayı ifade ediyordu. Ancak kilisenin içindeki İsa ve Meryem mozaiklerinde her ikisine de Khora sıfatının, adları ile birlikte yazılmış olması, terimin mistik bir anlamda kabul edildiğini gösterir. Böylece İsa, insanın manevi aleminin kapsadığı en geniş küre dir. Manastırın adının hiç değilse geç Bizans döneminde bu anlamda İsa'nın bir sıfatı olarak kabul edildiğini gösterir⁶⁸.

---

⁶⁷ Akyürek, Engin, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996 S. 21.

⁶⁸ Eyice, Semavi, Kariye, Cilt 4, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994h S. 406.

Khora Manastırı, oldukça erken bir tarihte, kutsal sayılan bir mezarlık alanda kurulmuş olup manastırın kurulmasından sonra da bölgenin ve manastırın önemli bazı kişilerin gömü alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Dördüncü yüzyılın başında Aziz Babylas ve onunla birlikte şehit edilen 84 müridi buraya getirilerek gömülmüşlerdir; sekizinci yüzyılda başka bir önemli kişi, Patrik Germanos da Khora Manastırında gömülmüştür. Dokuzuncu yüzyılda Aziz Babylas ve müridlerinin rölikleri, Khora Manastırının en önemli hazinelerinden biri olarak sayılmaktadır. Manastırda gömülen diğer bir önemli kişi de, 845 yılında ölen Nikaia metropoliti Theophanes'tir ⁶⁹.

İlk yapı muhtemelen bir bazilika idi ve İmparator Jüstinyen tarafından restore edilmişti; ancak 11. yy.ın ikinci yarısında yine yıkıldı. Bu kez Aleksios I. Komnenos'un kayınvalidesi Maria Doukaina tarafından inşa edildi. Mevcut kilisenin ana yapısı, bu dönemden olup, anlaşıldığına göre dört sütunlu kapalı Yunan haçı şemaya sahipti ⁷⁰. Fakat 12. yy.ın başlarında yapının doğu kesiminde meydana gelen büyük tahribat sonucu

---

⁶⁹ Akyürek, Engin, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996 S. 22.

⁷⁰ Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000 S. 114.

İsaoikios Komnenos kiliseyi yeniden yaptırmıştır. Doğusunda yarım daire biçiminde apsis batısında da 4 bölümlü ve örtülü iç narteks yaptırmıştır⁷¹.

Ousterhout'ta birinci yapım evresi olarak tanımlanan ve dokuzuncu yüzyıla kadar olan dönemi kapsayan en erken yapım döneminden günümüze ulaşan, sadece doğu taraftaki altyapı olmuştur. Bu alt yapının duvar tekniği, onun geç beşinci ya da altıncı yüzyıla ait olabileceğini göstermektedir. Kilisenin doğu ucunda, Haliç'e doğru eğimli arazide düzgün bir altyapı sağlamak amacıyla oluşturulmuş bir terastan, günümüze yalnızca kuzeyden güneye doğru uzayan iki büyük tuğla kemer kalmıştır. Kazılar sırasında bu ilk yapının aşamasına ait olan iki duvar parçası bulunmuşsa da, bu dönemde günümüze ulaşabilmiş olan bu çok az materyal ile ilk yapının biçimi ve işlevinin tam olarak tanımlanabilmesi olanak dışıdır.

843'teki Nikaia Konsili'nde ikon severlerin zafer kazanmasının ardından, Khora Manastırı bu kez ikonoklazma süresince izlediği karşıt politikasının ürünlerini toplamış, Manastır yeniden bir zenginlik dönemine girmiş, itibarı artmıştır.

---

⁷¹ Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 87 – 88.

Khora Manastırının ikinci yapım evresini oluşturan dokuzuncu yüzyıldaki bu inşaatın izleri, bugün sadece doğu ucunda görülebilmektedir. Bugün, ‘aşağı mezar’ diye anılan naos döşemesinin altındaki, üzeri beşik tonozla örtülü mezar da bu yapım dönemine aittir. Bu ikinci yapım evresinin üst yapısını açıklayabilmemize olanak sağlayacak yeterli veriye sahip değiliz.

Dokuzuncu yüzyıl ortalarında on birinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar, Khora manastırına ilişkin hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değiliz. Ancak, ondördüncü yüzyılda Constantinopolis’te yaşamış tarihçi Nistephoroz Gregoras’tan öğrenebildiğimiz kadarıyla, on birinci yüzyılın son çeyreğinde Komnenoslar, neredeyse tamamen yıkılmış olan Khora Mansatırının üstünde yeni bir kilise inşa etmişlerdir. Bu restorasyonu, İmparator I. Aleksios Komnenos’un (1081-1118) kayın validesi Maria Doukaina yaptırmıştır Khora Manastırının yapım tarihinde üçüncü yapım evresi olarak adlandırılan on birinci yüzyıldaki birinci Komnenos yapısının, dokuzuncu yüzyıl yapısına ne denli sadık kaldığı bilinmemektedir, ama bu üçüncü evrelerin kalıntıları bugün esas olarak Naos duvarlarının alt kısmında, mermer kaplamalar kaldırıldığında görülebilmektedir. Birinci Komnenos Kariye’sinin üst yapısından günümüze pek bir şey

ulaşamamıştır ve yapının biçimini de tam olarak çıkartabilmek olanaklı değildir. Ancak, günümüze ulaşabilen kısımlar ve diğer arkeolojik verilerden yola çıkılarak, genellikle, bu yapının dört sütunun ya da payenin taşıdığı merkezi kubbesi ile haç planlı (Cruciform) bir yapı olduğu ileri sürülmektedir.

Maria Doukaina'nın manastırı onarmasından yaklaşık yarım yüzyıl gibi çok kısa bir süre sonra, manastır bilinmeyen bir nedenden ötürü büyük çaplı bir yapım gerektirmiş ve birinci Aleksios'un küçük oğlu İsaakios Komnenos, 1120 yılında manastırı neredeyse baştan inşa edilmiştir dördüncü yapım evresi olarak anılan bu ikinci Komnenos yapısı, önceki üç apsisli planı tek ve büyük bir apsisle birleştirmiş dört sütun üzerinde duran göreceli olarak küçük kubbe büyütülerek dört köşe payesi ile taşınmış, kemerler daraltılmış daha anıtsal bir iç mekan yaratılmıştır, önceki haç planı, haçın kolları kısaltılarak bir tür atrofiye uğratılmış, ancak bu plan daha sonra başkentte ve giderek de taşrada kullanılmış, on ikinci yüzyılın en yaygın planlarında biri haline gelmiştir. İç narteksteki on dördüncü yüzyıla ait Deesis mozaiğinde, Meryem'in ayaklarına kapanmış olarak İsaakios Komnenos, bu ikinci Komnenos yapısının banisi olarak, kendi portresini inşa ettiği ya da

onarttığı yapıya koyma hakkını kullanarak büyük bir olasılıkla narteksteki bu yere kendi portresini yaptırmıştı⁷².

Latin işgali sonrası kilise yine harabe halindeydi. Bu kez 1315 – 21 arasında devlet ve bilim adamı Theodoros Metokhites’in yaptırdığı restorasyon sonucu yapı bugünkü görünümüne kavuştu. Bu dönemde narteks yenilendi, dış narteks ve güneye parekklesion, kuzeye ek bir yapı eklendi ve yan apsisler tadil edildi. İçeriye muhteşem mermer kaplama ve olağanüstü güzellik ve canlılıkta fresko ve mozaiklerle bezedi⁷³.

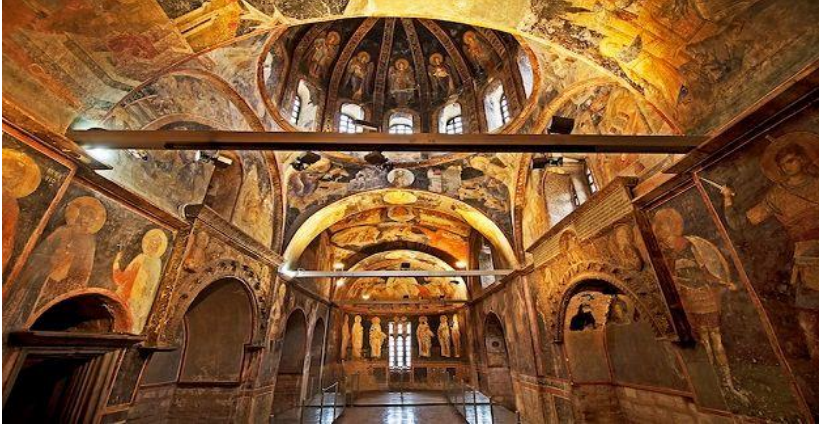
Kilise, mimarisinden çok mozaik ve freskleriyle öne çıkmaktadır. İstanbul’da bir kilise içinde en iyi korunmuş mozaik ve freskler burada görülür. Freskler ve mozaikler de 14. yüzyılda yapılmıştır. Görece geç dönemin ürünü olan bu resimlerin Bizans’ın daha önceki donuk, fazla stilize ve cansız resimlerinden çok farklı olduğu herkesçe kabul edilir. Bu özellikleriyle, olamamış bir Bizans Rönesansının habercisi

---

⁷² Akyürek, Engin, Bizans’ta Sanat ve Ritüel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996 S. 23 - 26.

⁷³ Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000 S. 114.

gibidir. Kiliseyi ve fresklerle mozaikleri bu hale getiren adam, Logotet Teodoros Metohites'ti⁷⁴.

Resim 7: *Khora Manastırı Kilisesi / Kariye Camii ve Müzesi*

Mozaiklerde İsa'nın ve Meryem'in hayatları ile ilgili sahneler görülür. Bunlarda resme derinlik sağlayan arka plan elemanları ve mimari motiflere önem verilmiştir. Ayrıca sahnelerin canlı ve günlük hayattan alınmış gibi gerçekçi biçimde gösterilmesine özen gösterilmiştir. İç nartekste, sağ taraftan bütün duvarı kaplayan Halke İsa'sı panosu, evvelce Büyük Saray'ın esas girişi olan Halke Kapısı üstünde bulunduğu bilinen İsa ikonasının bir benzeri olarak yapılmıştır. Meryem

---

⁷⁴ Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.81.

ve İsa'nın önünde yere diz çökmüş bir figür olarak 12. yy.da kiliseyi yeniden yaptıran İsaakios Komnenos'un portresi vardır. Ana mekanda pek az mozaik meydana çıkmıştır. Sağ tarafta bir Meryem tasvirinden başka, kapının içi tarafında kemerin üstünde Meryem in son uykusu ve ruhunun İsa tarafından göğe çıkarılması (Koimesis) sahnesi tasvir edilmiştir. Fakat en önemli iki kompozisyonlardan biri, apsis yarım kubbesini dolduran, İsa'nın ahrete inişi ve mezarlarından Adem ile Havva'yı bileklerinden kavrayarak çıkarışıdır. Diğer önemli kompozisyon, parekklesion un doğudaki bölümünü örten tonozdaki mahşer günü tasviridir⁷⁵.

Bizans döneminde Chora adıyla bilinen bir manastıra ait kilise iken, II. Beyazid (1481 – 1512) döneminin vezirlerinden Atık Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Camiye dönüştürüldüğünde minare, mihrap ve mahfeller eklenmiş ayrıca mozaiklerin üstü sıvanmıştır. 1948'den sonra bina camilikten çıkarılarak Müzeler İdaresi'ne bağlanmıştır⁷⁶.

---

⁷⁵ Eyice, Semavi, Kariye, Cilt 4, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994h S. 468 – 469.

⁷⁶ Hengirmen, Mehmet, Altın Ülke Türkiye, Eğitim ve Kalkınma Vakfı, Ankara, 2000 S. 32.

2.3. Hagios İonnes Prodramos Bazilikası / İmrahor İlyas Bey Camii

Resim 8: Hagios İonnes Prodramos Bazilikası / İmrahor İlyas Bey Camii

İstanbul, Yedikule, İmrahorda bulunan ve II. Beyazıt'ın 1481 – 1512 tarihlerinde İmrahor'u (Has Ahırları Bakıcısı) İlyas Bey'in Studios adlı kilisesinden çevirttiği bir camidir. İmrahor Camii harap durumda olmasına rağmen İstanbul'un ayakta duran en eski yapısıdır⁷⁷.

---

⁷⁷ Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996 S. 44.

İoannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi 454 – 463 arasında patrikos unvanına sahip ve 454'te Doğu konsülü olan Studios tarafından kendi mülkü olan bir arazide büyük bir manastırla birlikte kurulmuştur. İçinde 700 kişinin barındığı bu dini müessese bütün Bizans dönemi boyunca burada hazırlanan el yazmaları, minyatürler ve ikonalarla da ün kazanmıştır. Teodoros Studites ve keşişlerinin İkonoklazma hareketine karşı mücadeleleri kilise tarihinde önemli bir yere sahiptir. Latin istilasası sırasında harap olan manastır ve kilise 1293'te İmparator II. Andronikos Paleologos'un (hd. 1282 – 1328) kardeşi Constantinus Paleologos tarafından büyük ölçüde tamir ettirilmiştir⁷⁸.

İmrahor Camii Osmanlı döneminde şehrin büyük camilerinden biri olarak yaşamıştır. 1782 yılı yangını ile 1894 yılı yer sarsıntısı camiye yıkık hale getirmiştir. O tarihten beri yapı kullanılamaz hale gelmiştir. Son 15 yıl içinde küçük tamirler yapılarak yapının daha fazla yıkılması önlenmiştir⁷⁹.

---

⁷⁸ Eyice, Semavi, İmrahor Camii, Cilt 3, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul, 1994f S. 166.

⁷⁹ Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996 S. 45.

İmrahor Camii, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde yapılan bazilikaların Helenistik tipinin bir örneğidir. Yeşil mermerden yapılmış iki sıra sütunla üç nefe ayrılmış bir mekâna sahip kilisenin önünde güzel bir revak vardır. İçeri üç kapıdan geçilir. Mekân yeşil breşten her bir sırada yedişer tane olmak üzere iki sütun dizisiyle uzanmaktadır. Dıştan üç cepheli bir çıkıntı teşkil eden apsisin üstündeki yarım yuvarlak kasnak buradaki pencerelerin kemer biçimlerinden anlaşıldığına göre Osmanlı baroğu üslubundadır. Yapının çatısını tahmin etmek zordur⁸⁰.

Belki binanın üstünde ortası yükseltilmiş bir çatı vardı. Belki de 1908’de çöken çatı gibi dört tarafa meyli olan bir çatıyla örtülmüştü. İmrahor Camii’nin binasındaki mermer işçiliği, sütun başlıkları, pencere kenarları, silmeler ve kornişler çok önemlidir. Bunlar V. yy. taş işçiliğinin güzel örnekleridir. Orta nefin geniş sathı, yuvarlak bir örgü motifine göre düzenlenmiş çerçevelerle kare veya dikdörtgen bölümlere ayrılmıştır. Çeşitli renkte taşların kesilmesi ve bazı kısımlarda birbiri içine çakılması suretiyle meydana getirilen bu döşeme açık havanın aşındırıcı etkilerine maruz durumdadır. Bu renkli döşeme

---

⁸⁰ Eyice, Semavi, Türkiye’de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982 S. 578.

süslemesinin bazı köşelerinde kırmızı porfir taşı içine kakma tekniği ile yerleştirilmiş, beyaz renkte taştan figürler veya küçük kompozisyonlar görülür. Bunlardan birinde kanatlı bir efsane hayvanı, bir grifon bir başkasında ise bir av sahnesi tasvir edilmiştir⁸¹.

2.4. Sergios ve Bakhos Kilisesi / Küçük Ayasofya Camii

Resim 9: Sergios ve Bakhos Kilisesi / Küçük Ayasofya Camii

---

⁸¹ Eyice, Semavi, İmrahor Camii, Cilt 3, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994f S. 168.

İstanbul'un Eminönü İlçesi'nde Cankurtaran ile Kadırga semtleri arasında, Marmara - surlarının içinde yer alır. II. Beyazid döneminde (1481 – 1512) Darüssaade Ağası Hüseyin Ağa tarafından Sergios ve Bakhos Kilisesi'nden cami ve zaviyeye dönüştürülmüştür. Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin I. Jüstinyen (hd. 527 – 565) tarafından, tahta çıkışının hemen ardından yaptırıldığı bilinmektedir⁸².

Dethier bu kiliseyi Jüstinyen'in karısı Teodora'nın yaptırdığını söylemektedir. Bir başka yaygın efsaneye göre ise Jüstinyen, İmparator Anastasios'a karşı bir suikast komplosuna girişmiş ya da giriştiği iddia edilmiştir. O sırada bu iki aziz imparatora rüyasında onun suçsuz olduğunu söylemişler ve böylece Jüstinyen idamdan kurtulmuştur. Jüstinyen bu kiliseyi yaparak azizlere şükranını dile getirmiştir⁸³.

İustinioanos'un temsil ettiği parlama, Bizans tarihinde kısa bir Rönesans gibi olmuş, her dönemin mimarlarını da etkileyerek onları yeni planlar aramaya teşvik etmiştir. Sergios ve Bakhos Kilisesi ilginç bir plana sahiptir. Kareye yakın bir dikdörtgen

---

⁸² Eyice, Semavi, Küçük Ayasofya, Cilt 4, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994g S.146.

⁸³ Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.45.

üzerine oturan sekizgene dayanan değişik bir kubbesi bulunmaktadır. Sekizgen, aralarında ikişer sütun bulunan sekiz payeden oluşmaktadır. Alt katta, sütunlarla dış duvarlar arasında bir çeşit ambulutuar biçimlenmektedir. Üst katta da geniş, güzel bir galeri bulunmaktadır. Sütunlar pembe ve yeşil, somaki mermerindendir⁸⁴.

Erken Hristiyan döneminin merkezi planlı ve çevre dehlizli, galerili yapılarının en güzellerinden biri olan Sergios ve Bakhos Kilisesi, cami haline getirilirken ana mekân, o çağın Osmanlı sanat üslubunda elemanlarla bezenmiştir. Caminin güneybatı köşesinde, esas yapıdan ayrı olarak duran minare barok üslubun özelliklerine sahiptir. Bu da 1750'lerden sonra yapılmış olduğunu göstermektedir. Küçük Ayasofya Camii'nin minaresi uzun süre yıkık vaziyette kalmış ve bugünkü minaresi 1955'te yaptırılmıştır. Eski kilise, cami haline getirilirken, narteksin kuzeye bakan yan duvarındaki kapı veya pencere muntazam kesme taş ile kaplanarak klasik üslupta güzel bir giriş olarak şekillendirilmiştir⁸⁵.

---

⁸⁴ Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996 S. 45.

⁸⁵ Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayımları, İstanbul, 1994c S. 147.

Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin duvarları benzerlerinin hepsinde olduğu gibi mozaiklerle kaplı olduğu tahmin edilmektedir. Bugün böyle bir süslemenin varlığını gösteren bir iz yoktur fakat taş işçiliği, ilkçağ sanatından öz Bizans sanatına geçiş döneminin izlerini gösterir. Bilhassa alt kattaki sepet biçimli sütun başlıkları, matkapla işlenmiş bezemeleri ile kuvvetli gölge – ışıık etkisine sahiptirler. Binanın içini dolaşan bir friz yüzeyinde kabartma harflerle işlenmiş bu yazı, Jüstinyen ve eşi Teodora'nın adlarını vererek, kilisenin Sergios'a sunulduğunu da bildirir. Bu yazıyı meydana getiren harfler, 6. yy. Bizans hat sanatının güzel bir örneğidir⁸⁶.

---

⁸⁶ Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.47.

2.5. Meryem Diakanissa Kilisesi / Kalenderhane Camii

Resim 10: *Meryem Diakanissa Kilisesi / Kalenderhane Camii*

İstanbul ili, Eminönü ilçesinde Veznecilerle Bozdoğan su kemeri bitişiğinde yer alır İstanbul’da bugüne kadar kalan

Bizans dini mimari yapıtları içinde kare içinde haç planlı kilise tipinin en önemli örneğidir⁸⁷.

6. ve 12. yüzyıllar arasında birkaç kez inşa edilmiş ve 1453 yılında İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra camiye dönüştürülmüştür. Caminin adı, kilisenin fethini izleyen birkaç yıl boyunca burayı toplanma yerleri olarak kullanan Kalenderi tarikatından gelmektedir. Bugünkü kilise ise, hamamdan başlayarak, kendinden önceki yapılara ait temel, duvar, örtü ögesi olarak kullanılabilecek ne varsa, tümünü yeni yapıda kendi bünyesine alarak inşa edilmiş bir Komnenoslar dönemi yapısıdır⁸⁸.

Latin işgali sırasında katolik rahipler tarafından kullanılmıştır. Latince yazılmış freskolar bulunmuştur. Aziz Francesco'nun hayatına ilişkin olan bu freskolar azizin dünyadaki en eski resimleridir. Kalenderhane kompleksinin fetihten önce bir manastır olarak kullanıldığı ve fetih sırasında kullanılabilir olduğu, özellikle örtüye kadar yükselen mermer kaplamasıyla

---

⁸⁷ Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996 S. 45.

⁸⁸ Anonim, Görsel Gezi Rehberi İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998a S.92.

İstanbul'daki en görkemli kilise enteryönlerinden olan kilise bölümünün korunduğu anlaşılmaktadır⁸⁹.

Bu dini ve sosyal amaçlarla kullanılan yapı kompleksinin 18. yy.da camiye dönüştürülmesine kadar herhangi bir yapısal değişiklik geçirip geçirmediği bilinmemektedir. Fakat zaviye olarak kullanıldığı dönemde henüz sağlam olan absidin içine, kible yönünü göstermek için bir küçük mihrap nişi yapılmıştı. Bu mihrabın temelleri kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır. Kalenderhane Camii, İstanbul'un anıtlar tarafından yazılan ve yazılabilecek tarihinin en ilginç örneğidir. Çünkü geç Roma döneminden bugüne kadar sürekli olarak yaşamış, biçim değiştirmiş ve yaşamının bütün aşamaları, bu kadar ayrıntılı olarak, incelenmiş başka bir anıt yoktur. Görkemli bir saray hamamından, zengin bir Komnen kilisesine, sonra bir zaviyeye, daha sonra bir camiye çevrilen, sonunda imparatorluğun çöküşüne paralel bir süreç içinde, Cumhuriyet dönemindeki restorasyona kadar, bir gecekonduya dönüşen bu yapı

---

⁸⁹ Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 87.

kompleksi, İstanbul'un kent yapısının değişmesindeki karmaşıklığı da gözler önüne sermektedir⁹⁰.

2.6. Hagia Theodiosia Kilisesi / Gül Camii

Resim 11: Hagia Theodiosia Kilisesi / Gül Camii

İstanbul, Haliç Ayakapıda bulunan ve II. Selim'in Aya Thedosio adlı kiliseden çevirttiği bir camidir. Adını İstanbul'un alınışı sırasında yapılan Bizans dini töreninin gül demetlerinden almaktadır. I. Basileios döneminde (867 – 886)

---

⁹⁰ Kuban, Doğan, Kalenderhane Camii, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994b S. 398.

yapılan veya daha eski bir kilise olan bu yapı imparator sülalesinin mezar kilisesi olmuştur⁹¹.

Kilisenin planı klasik Yunan haçı; kubbe, duvarlara bitişmeyen dört ayaküstünde duruyor. Orta apsisle sağ yan nef arasındaki payede merdivenle çıkılan bir hücre ve içinde bir mezar var. Bu mezar, akla hiç uymayan bazı söylentilere kaynak olmuştur. Biri, bunun son imparator Constantinus Dragazes'e ait olduğu ki bunu kanıtlayacak hiçbir şey yoktur. İkincisi de camiye yaptıran Gül Baba adında bir ermişin mezarı olduğudur⁹².

Gül Camii tuğla tonozlu ve üstündeki yapının ölçülerine uygun bir bodrum katı üzerine inşa edilmişti. Sadece bir duvarı kalmış olan narteks bölümünü takip eden esas mekân dört kolu beşik tonozlarla örtülü bir harç şeklindedir. Bu kollardan üçünün içlerine ikişer paye üzerine oturan galeriler yapılmıştır. Dört masif paye bu haç şeklini meydana getirir ve dört ana kemeri taşır. Kemerlerin sivri oluşu bunların Türk döneminde

---

⁹¹ Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996 S. 46.

⁹² Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.138.

eskilerinin yerinde yeniden yapıldığını belli eder. Binanın doğu tarafında, ortadaki daha geniş olmak üzere üç apsisi vardır⁹³.

Kilise duvarlarındaki süslemeler arasında altı köşeli Sion yıldızları vardır. Bugün mihrabın sağındaki payenin içinde bir yatır mezarı vardır. Üzerindeki yazı bunun İsa'nın sahabesinden, Havari'nin kabri olduğunu bildirir⁹⁴.

2.7. Hagia Thekia Kilisesi / Atik Mustafa Paşa Camii

Resim 12: Hagia Thekia Kilisesi / Atik Mustafa Paşa Camii

⁹³ Eyice, Semavi, Gül Camii, Cilt 3, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994e S. 435.

⁹⁴ Belge, Murat, 1998 İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998 S.139.

İstanbul ili Fatih semtinde Ayvansaray'da çember sokağında bulunan ve sadrazam koca Mustafa Paşa'nın çevirttiği cami XVI. yy. başlarına aittir. Yunan haçı planı, köşe duvarları ile meydana getirilmiştir. Üstü beşik tonozla örtülüdür⁹⁵.

Burada binanın içinde haç biçimindeki mekânı, dört taraftaki dört hücrenin köşeleri meydana getirmektedir. Ortada dört kolun birbirlerine kavuştukları karenin üstünde Bizans döneminde, pencereless yüksek kasnaklı kubbe bulunuyor olmalıydı. Türk mimarisinin klasik döneminde (belki 1509 depremi arkasından), penceresiz basık kasnaklı kubbe yapılmıştır. Kiliselerde mutlaka bulunan giriş holü (narteks) yoktur. Bilinmeyen bir dönemde yıkılan bu bölümün yerine basit, üstü çatılı ve mimari hüviyeti olmayan bir son cemaat yeri yapılmıştır. Minare ise 1894 depreminden sonra standart tipte yapılan, taş külahlı minarelerdendir. Caminin içinde Bizans dönemine ait hiçbir bezeme bulunmamaktadır⁹⁶.

---

⁹⁵ Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1996 S. 46.

⁹⁶ Eyice, Semavi, Atik Mustafa Paşa Camii, Cilt 1, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994a S. 407.

1957’de Amerikan Bizans Enstitüsü, binanın güney cephesinde badana tabakasının altında fresko tekniğinde yapılmış birtakım aziz resimleri bulmuştur. Bunlardan ikisi hekim asıllı azizlerden Ayios Kosmas ve Ayios Damianos olarak teşhis edilmiştir. Üçüncüsü ise başmelek Mikael’dir⁹⁷.

2.8. Pantokrator İsa Kilisesi / Molla Zeyrek Camii

Resim 13: *Pantokrator İsa Kilisesi / Molla Zeyrek Camii*

---

⁹⁷ Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 86.

İstanbulda, Bozdoğan Kemerı ile Haliç'in arasında, Atatürk Bulvarı'nın arkasında bakımsızlıktan harap olmuş bir meydana yer alan Pantokrator Manastır Kilisesi, bugün Molla Zeyrek Camidir. Çevresindeki evlerin çoğu ahşap, bazıları neredeyse yıkılacakmış gibi eğilmiş ve tüm bölge, biraz bakımsız bir arka mahalle gibi olsa da nispeten el değmemiş ve pitoresktir⁹⁸.

Komnenos Hanedanı'nın ikinci hükümdarı olan II. İoannes Komnenos'un ilk eşi, Eirene tarafından yapımına başlanmıştır. Pantokrator Manastır'ının kilisesi evrenin hakimi, Pantokrator İsa'ya sunulmuştur. 1136'dan önce, esas büyük kilisenin kuzeyine Şefkatli Meryem'e (Theotokos Elaiusa) sunulmuş daha küçük ikinci kilise yapılmış ve ikisinin arasına, Başmelek Mikail'in adına bir mezar şapeli eklenmiştir, böylece kilise birbirine bitişik üç yapıdan oluşmuştur. Güney kilise, Bizans mimarisinde dört sütunlu kapalı haç biçiminde planlı tiptedir. Meryem'in adına olan kuzeydeki kilise ise bir nartekse sahiptir. Plan bakımından güneydekinin daha ufak ölçüde benzeridir. Ortadaki kubbeyi taşıyan dört sütunun yerlerine kare kesitli dört paye yapılmıştır. Her iki kilisenin arasına sıkıştırılan

---

⁹⁸ Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000 S. 94.

Başmelek Mikail adına sunulan mezar şapeli üstü oval biçimli iki kubbe ile örtülü dar ve uzun bir mekândan oluşmaktadır⁹⁹.

Bitişik üç yapıdan oluşan kilisenin ortadaki parçası imparator sülalesinin mezar şapelidir. Birbirine bitişik üç yapıdan en büyüğü olan güneydekinin tabanı çok zengin renkli taşlardan desenler meydana getiren bir döşeme mozaïği ile süslenmiş, pencerelerine renkli camlar takılmış, duvarları mozaiklerle bezenmiştir. Son yıllarda parçaları bulunan camlar Bizans sanatında rastlanan ender örneklerdir¹⁰⁰.

---

⁹⁹ Eyice, Semavi, Zeyrek Kilise Camii, Cilt 7, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994 S. 555 – 556.

¹⁰⁰ Eyice, Semavi, Türkiye’de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982 S. 578.

2.9. Myrelaion Manastır Kilisesi / Bodrum Camii

Resim 14: Myrelaion Manastır Kilisesi / Bodrum Camii

Lalelide Ordu Caddesi'nin güneyinde bulunan Bodrum Camii, eski bir Bizans kilisesi olup cami olarak kurucusunun adıyla Mesih Paşa Camii olarak tanınmaktadır. Genel kabul edilen görüşe göre Bodrum Camii, 10. yüzyılda VII. Constantinus Porfirogennetos'un yanında taht ortağı olan I. Romanos

Lekapenos tarafından kurulan Mirelaion Manastırı'nın kilisesi olarak yapılmıştır¹⁰¹.

Bu kilise daha sonra, imparatorun dul eşi Theopano'nun son yıllarını geçirdiği bir rahibe manastırına dönüştürülmüştür. İmparatoriçe daha sonraları kilisenin altındaki şapelde bulunan bir türbeye gömülmüştür ve burası ziyarete kapalıdır.15. yüzyılın sonlarında kilise, Bizans'ı yöneten son hanedanın soyundan gelen Mesih Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür¹⁰².

Bodrum Camii, 15. yüzyılda camiye dönüştürülmüş olup, 1911 Aksaray yangınında harap olmuştur. Caminin Bodrum Camii olarak adlandırılması ise altındaki büyük bir su sarnıcının bulunması nedeniyledir ¹⁰³.

Plan bakımından, Bizans mimarisinde bilhassa 9. yy.dan itibaren çok yaygın olarak uygulanan dört destekli, kapalı haç biçiminde yapılmıştır. Üç bölümlü bir giriş narteksinden (hol)

---

¹⁰¹Eyice, Semavi, Bodrum Camii, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994b S. 263.

¹⁰²Anonim, Görsel Gezi Rehberi İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998a S.93.

¹⁰³Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998 S. 86.

sonra gelen ana mekânda ortada yüksek ve pencereleli kasnaklı bir kubbe bulunmaktadır. Kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin oturduğu dört paye taştan yapılmış kaba desteklerdir. Haçın kollarının üstleri değişik biçimde tonozlarla örtülmüştür. Yapının doğu tarafında içten yarım yuvarlak, dıştan üç cepheli bir apsis ile iki yanında yonca biçiminde planlı pastoforion hücreleri bulunmaktadır¹⁰⁴.

Eski fotoğraflarında, caminin içinde ilgi çekici kalem işi nakışlar vardır. 1930'da duvarlarda mozaik veya fresko bulmak için bütün sıvalar kazındığından, bu nakışlar yok olduğu gibi hiçbir Bizans duvar resmi de bulunmamıştır¹⁰⁵.

---

¹⁰⁴Eyice, Semavi, Bodrum Camii, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994b S. 264.

¹⁰⁵Anonim, Görsel Gezi Rehberi İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998a S.93.

2.10. Lips Manastır Kilisesi / Fenari İsa Camii

Resim 15: Lips Manastır Kilisesi / Fenari İsa Camii

Eski Bizans kiliselerinden olan Fenari İsa Camii, Fatih ile Çapa semtleri arasında, Yenibahçe vadisinde, Vatan Caddesi kenarında bulunmaktadır. Geç Roma çağına ait bir mezarlık arazisi üzerinde, İmparator VI. Leon döneminde (886 – 912),

Drungarios (donanma komutanı) Constantinus Lips (Ö. 917) tarafından kurulan manastırın kilisesi olarak inşa edilmiştir. Kilise Teotokos'a (Meryem) sunulmuştur¹⁰⁶.

1261 yılında Bizanslıların kenti yeniden ele geçirmelerinden sonra Michael VIII. Palaeologus'un karısı İmparatoriçe Theodora, buraya ikinci bir kilise daha ekletmiştir. Ayrıca şu anda kendisinin ve oğullarının gömülü olduğu bir de cenaze şapeli yaptırmıştır. 1496'da camiye çevrildiğinde, o dönem burada ibadet eden bir tasavvuf tarikatının şeyhi olan Fenari İsa'nın adı verilmiştir¹⁰⁷.

Fenari İsa Camii olan yapı, aynı dönemlere ait bitişik üç bölümden oluşmaktadır. En kuzeydeki en eski yapı, bir narteksi (hol) takip eden esas mekânı dört sütunlu kapılı Yunan haçı biçiminde denilen plandadır. 13. yy.ın sonlarında inşa edilmiş olan güney kilisesinde yine bir dış narteksi takip eden ana mekân, örneklerine ancak son Bizans döneminde rastlanan dehlizli tip denilen sisteme göre yapılmıştır. Kilisesinin apsis çıkıntılarının üstünde dolaşan mermer silmede kilisenin

---

¹⁰⁶Eyice, Semavi, Fenari İsa Camii, Cilt 3, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994d S. 277.

¹⁰⁷Anonim, Görsel Gezi Rehberi İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998a S.112.

Meryem’e sunulduğunu bildiren Grekçe kitabe görülmektedir¹⁰⁸.

Dikkatle bakıldığında çatıda ana kubbenin etrafına oturtulmuş dört küçük şapel daha görülecektir. Bir başka dikkat çekici nokta da binanın doğuya bakan dış duvarıdır. Bu duvar o dönemdeki Bizans kiliselerinin ayırt edici özelliklerinden biri olan tuğla kabartmalarla büyük bir ustalıkla süslenmiştir. Hala ibadete açık olan camide yapıldığı günden bu yana iyi korunmuş sütun başları ve süslemeli kornişler özellikle dikkat çekicidir¹⁰⁹.

---

¹⁰⁸Eyice, Semavi, Fenari İsa Camii, Cilt 3, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994d S. 278.

¹⁰⁹Anonim, Görsel Gezi Rehberi İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998a S.112.

TRAKYA

2.11. Ayasofya Kilisesi / Halebi Medresesi Camisi

Yakın tarihlere değin Ayasofya Kilisesi adıyla bilinen yapının, Bizans Dönemi'nde Edirne'nin en büyük kilisesi olduğu sanılmaktadır. Fransız mimarlık tarihçilerinden A. Choisy'nin 1875'te saptadığına göre, haç planında olup, tuğlalardan yapılmış ve dört ağır payenin taşıdığı bir kubbe ile örtülüydü. Ayrıca dışarı taşkın 4 aprisi vardı. V. ve XII. – XIII. yy.'larda iki yapı dönemi geçirdiği sanılmaktadır. Sultan I. Murad (Hüdavendigâr)'ın buyruğuyla camiye dönüştürülmüş ve Halebi Medresesi Camii olarak anılmıştır. Kale içindeki yapı 1752 depreminde yıkılmıştır.

Bunun yanında Fatih Sultan Mehmet'in yıktırıp yerine 2 payeli 6 kubbeli büyük bir camii yaptırdığı Kilise Cami'nden günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Sinaitikon Kilisesi de dıştan 4 kollu haç, içten yonca planlı ve kubbeli küçük bir Bizans yapısı idi¹¹⁰.

---

¹¹⁰Anonim, Yurt Ansiklopedisi, Cilt 4, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982b S. 2446.

2.12. Vize Kilisesi / Süleyman Paşa Camii / Ayasofya Camii

Resim 16: Vize Kilisesi / Süleyman Paşa Camii / Ayasofya Camii

Trakya bölgesinin Bizans dini mimarisi büyük Vize Kilisesi ile temsil edilmektedir. Bugün bu yapı camiye çevrilmiş olup Süleyman Paşa Camii ya da Ayasofya Camii olarak bilinmektedir. Burada karma bir mimari sistem karşımıza çıkar. Alt yapıda planın üç nefli bir bazilika görünüşüne sahip olmasına karşılık üst yapı ve örtü sistemi Yunan haçı kilise biçimini almaktadır. Birçok kez elden geçmiş ve onarılmış olan

bu kilisede 13. – 14. yüzyıllarda özellikle Mistra’da görülen bir mimari tipin uygulaması göze çarpar ¹¹¹.

Tine Trakya’da Safa alanı denilen yerde başkentin su ihtiyacını sağlayan su kemerlerinin kalıntılarına rastlanmaktadır.

2.13. Enez Ayasofyası / Fatih Camisi

Kale içindedir. Enez’in en önemli yapıtı olup, 1962’ye değin cami olarak kullanılmıştır. Günümüzde yıkıktır. Bizans Dönemi’nden olan yapı, oldukça büyüktür. Köşe duvarlı, haç planlı kiliseler gurubundandır. Tonozlarla örtülü üç bölümü giriş holünün (nartex) önüne, yine Bizans Dönemi’nde bir dış narteks eklenmiştir. Osmanlı Dönemi’nde narteks değiştirilmiş, sol bölüm odaya dönüştürülmüştür. İçte, planı oluşturan haçın batı kolu öbürlerinden uzundur. Yanında bu bölümden çifte kemerle ayrılmış uzun köşe odaları vardır. Yapının özgün biçiminde orta mekanın (naos) kasnaklı bir kubbeyele örtülü olduğu bilinir. Ancak, daha Bizans dönemi’nde çöken kubbenin yerine XIX. yy.’da ahşap tavan yapılmıştır. Yazılı kaynaklarda yapının XVIII. yy. başlarında büyük bir onarım gördüğü bildirilmektedir. Kalem işi süslemeli ahşap tavanın,

---

¹¹¹Eyice, Semavi, Türkiye’de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982 S. 586.

1962’de yapılan incelemelerde var olduğu bilinmektedir. Günümüzdeyse orta bölümün üstü açıktır.

Yapının içinde, kimi yerlerde Bizans Dönemi’nden fresk kalıntıları ve süslemeli mermer frizler g r lmektedir. Ayrıca, molozla örtülü orta bölümün de mozaik d şeli olduğunu gösteren izler vardır. Yapı, uzunlamasına gelişmiş ha  planıyla Orta Bizans, dış yüzdeki tuğla süslemeleriyle de son Bizans Dönemi  zellikleri göstermesi yönünden ilginçtir ¹¹².

---

¹¹²Anonim, Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., S. 2455.

TRABZON

2.14. Arafil Boyu Camii (St. Philips Kilisesi)

III. Alexios'un (1349 – 1390) kızı Anna tarafından yaptırılmıştır. Bizans stilini yansıtmaktadır. 1461 yılından sonra da bir süre Ortodoksların tapınağı olarak kullanıldıktan sonra 1665 yılında camiye çevrilmiştir¹¹³.

2.15. Yeni Cuma Camii (St. Eugenois Kilisesi)

Resim 17: Yeni Cuma Camii (St. Eugenois Kilisesi)

---

¹¹³Anonim, Trabzon Belediyesi Yayınları, Özkan Ofset, Trabzon, 1985 S. 8.

Zemini, beton mozaik olan iç avlusuyla sıradan görünümlü Yeni Cuma Camisi. Eski, geçmişten gelen adıyla Aziz Eugenios Kilisesi eski Mithras ve Apollo Tapınağının bulunduğu yerde imparatorluk sarayının doğusundadır. Bulunduğu mahalleye adını vermiştir. Romalılar döneminde Mithras ile Apollo'nun anısına burada bir tapınak yaptırılmıştır. Surların kuzey kesiminde yaşayan Milet kalıntısı halk arasında Hristiyanlığı benimsemiş olduğundan, Eugenios adında bir genç iki arkadaşı ile bir gece gizlice tepeye tırmanıp Mithras'ın büyük heykelini uçuruma yuvarlayarak kırmışlardı. Bu nedenle başı kesilerek öldürülen Eugenios'a sonradan Saint (kutsal kişi) unvanı verilmiştir. Trabzon'daki Romalılar İ.S. 345'ten sonra Hristiyanlığı benimsediklerinden eski tapınak kiliseye çevrilmiş ve yanına bir manastır yaptırılmıştır. Daha sonra Trabzon – Komnen İmparatorluğu'nun kurucusu Alexios Comnenos (1204 – 1222) eskimiş olan bu kilisenin yerine yeni ve daha büyük bir kilise yaptırarak St. Eugenios adını vermiştir¹¹⁴.

---

¹¹⁴Dilaver, Sadi, Tarihsel Yapılarıyla Trabzon, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1997 S. 90.

Doğu cephesi girişinde, sağda ve solda, iki silindirik kule vardır. Ortada, yarım sekizgen bir kütle içine açılmış giriş kapısı, her üç yüzeyde (kapı dahil) birer pencere bulunur. Tek merkezli kubbeli, yirmiye yakın aydınlatma penceresiyle yüksek kubbe kasnaklı, iki yanda uzun yan tonozlara yer veren geniş bir yapıdır. Caminin içinde, sonradan eklenmiş bir de asma kat bulunur. Ahşap bölüm servi, ceviz ve şimşir ağacından inşa edilmiştir¹¹⁵.

2.16. Ortahisar Camii (Panhagha Chrisokephalos)

Resim 18: Ortahisar Camii (Panhagha Chrisokephalos)

¹¹⁵Kökden, Uğur, Trabzon Adlı Anka kuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995 S. 87.

Kentin iki urundan biri olan Orta Hisar içinde, Zağanos Caddesi üstünde görece geniş bir alana oturan Orta Hisar Camii de İkinci Sultan Mehmet eliyle kiliseden, camiye dönüştürülmüştür. Eski adıyla Panhagha Chrisokephalos (1463). Karşısında Kitaplık. Yeni Cuma'ya Cami-i Cedit denirken, bu tapınak Cami-i Atik adıyla anıla gelmiştir¹¹⁶.

Bizans imparatoru Jüstinyanus (M.S. 527 – 565) bugünkü kale park çevresinde ticari bir koloni kuran Cenevizlilerden bir ustaya ilk tapınağın yerine yeni bir kilise yaptırmıştır. Bu küçük kilise Katolik haçı biçimindeydi. Şimdiki yapıt, ilk Komnen imparatoru Alexios'un oğlu Andronikos'un kiliseyi genişletmesi ile ortaya çıkmıştır. Batı kısımda ve özellikle güney ve kuzey duvarları boyunca uzanan balkon çıkıntıları ile kubbede Cenevizlilere özgü mimari özelliği belirgindir. Yarım daire biçimindeki kümbetinde, bir metre çapında bir çerçeve içinde, başında altından bir hal bulunan Meryem Ana tasviri bulunduğundan kilise Altın başlı Meryem anlamında Chrysocephalos adını vermiştir¹¹⁷.

---

¹¹⁶Kökden, Uğur, Trabzon Adlı Anka kuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995 S. 87.

¹¹⁷Anonim, Trabzon Belediyesi Yayınları, Özkan Ofset, Trabzon, 1985 S. 8.

AMASYA

2.17. Fethiye Camii

Resim 19: Fethiye Camii

Jüstinyen hanedanından olup 602–610 yıllarında Bizans tahtında oturan Fokas'ın kızı Prenses Elena tarafından kilise olarak yaptırılmıştır. Amasya, Danişment Türklerinin eline geçtikten sonra Fetih Gazi, 1116 yılında bu kiliseyi camiye çevirmiş, adını da Fethiye Camisi koymuştur. Bu cami birkaç defa tamir görmüş, son defa 1883'te İncezade Hacı Mehmet Arif tarafından onarttırılmış ve kargir bir minare ilave

edilmiştir. Burası, 1939 depreminden sonra harap bir duruma düşmüştür¹¹⁸.

---

¹¹⁸Demiray, Ahmet, Resimli Amasya, Güney Matbaacılık, Ankara, 1954 S. 24 – 33

KAYNAKÇA

A

- Akyürek, Engin, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Akyürek, Engin, Sanatın Ortaçağı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Anonim, Büyük Larousse, Cilt 4, Milliyet Gazetecilik, İstanbul, 1986.
- Anonim, Görsel Gezi Rehberi İstanbul, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Anonim, International Americana, Cilt 3, Medya Holding A.Ş., İstanbul, 1993a.
- Anonim, International Americana, Cilt 8, Medya Holding A.Ş., İstanbul, 1993b.
- Anonim, İstanbul Çevre Kùltürleri (Trakya-Bitinya ve Bizans) , İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kùltür Bakanlığı Anıt ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1999.
- Anonim, Trabzon Belediyesi Yayınları, Özkan Ofset, Trabzon, 1985.
- Anonim, Yurt Ansiklopedisi, Cilt 4, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.
- Aslanapa, Oktay- Mansel, M. Arif, Sanat Tarihi, İnkılâp ve Aka Yayınevleri, İstanbul, 1973.

B

- Bayrak, Orhan M., İstanbul Tarihi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Belge, Murat, İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

D

Demiray, Ahmet, Resimli Amasya, Güney Matbaacılık, Ankara, 1954.

Deniz, Semra-Aydos, Selim, Sanat Tarihi, Sek Yayınları, Ankara, 1995.

Dilaver, Sadi, Tarihsel Yapılarıyla Trabzon, Bir Tutkudur Trabzon, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1997.

E

Eyice, Semavi, Atık Mustafa Paşa Camii, Cilt 1, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Eyice, Semavi, Bodrum Camii, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Eyice, Semavi, Fenari İsa Camii, Cilt 3, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Eyice, Semavi, Gül Camii, Cilt 3, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Eyice, Semavi, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Ders Notları, Ankara, 1973.

Eyice, Semavi, İmrahor Camii, Cilt 3, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

Eyice, Semavi, Kariye, Cilt 4, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

- Eyice, Semavi, Küçük Ayasofya, Cilt 4, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.
- Eyice, Semavi, Sanat Tarihi, Cilt 2, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.
- Eyice, Semavi, Son Devir Bizans Mimarisi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1980.
- Eyice, Semavi, Türkiye’de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, İstanbul, 1982.
- Eyice, Semavi, Zeyrek Kilise Camii, Cilt 7, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

G

- Gören, Ahmet K., Geçmişten Günümüze Sanatçı Gözüyle Ayasofya, Sanatsal Mozaik, Sayı 9, Eke Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1996.

H

- Hengirmen, Mehmet, Altın Ülke Türkiye, Eğitim ve Kalkınma Vakfı, Ankara, 2000.
- Hoffmann, Walker, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-1849 Foisseti Restorasyonu, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2000.

I

Işın, Ekrem, Bizans Yok Demekle Bizans Yok Olmaz, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999.

K

Kökden, Uğur, Trabzon Adlı Anka kuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

Kuban, Doğan, Kalenderhane Camii, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994.

P

Pekün, Sevgi-Çolakoğlu, Lale, Sanat Tarihi-I, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.

R

Rodley, Lyn, Byzantine Art and Architecture, An Introduction, Cambridge University Press, England, 1994.

Roth, Leland M., Mimarlığın Öyküsü , Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

S

Sözen, Metin – Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.

T

Taylor, Jane, İmparatorlukların Başkenti İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.

Tunay, Mehmet İ., Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

Turani, Adnan, Dünya Sanat Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Türkoğlu, Sabahattin, Ayasofya'nın Öyküsü, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

Y

Yenen, Şerif, Anadolu Destanı, Asır Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Yerasimos, Stefanos, Aziz Polyemictostan Ayasofya Kubbeli Bazilikanın Doğuşu, Sanat Dünyamız, Bizans Özel Sayısı, Sayı 69-70, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Resim 1: Yıldız, S. (2016) Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadoludaki İzleri, Detay Yayıncılık, Ankara, s. 65.
- Resim 2: Yıldız, S. (2016) Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadoludaki İzleri, Detay Yayıncılık, Ankara, s. 68.
- Resim 3: Yıldız, S. (2016) Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadoludaki İzleri, Detay Yayıncılık, Ankara, s. 70.
- Resim 4: <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/ayasofya-ne-zaman-muze-oldu-iste-gecmisten-gunumuz-ayasofyanin-tarihi-5919171>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 5: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53339709>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 6: <https://www.heryasta.org/2020/02/27/yuruyus-rotasi-bizans-eserlerinin-izinde>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 7: <http://culturalinteractions.com/gourmet-tour-of-turkey-with-serif-yenen-april-28-may-8>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 8: <http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=364>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 9: <https://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/minyatur-guzellik-kucuk-ayasofya-h2665.html>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 10: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalenderhane-camii>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.

- Resim 11: <http://howtoistanbul.com/en/the-gul-mosque/1567>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 12: <http://www.bisanzioit.blogspot.com/2018/05/atik-mustafa-pasha-camii-costantinopoli.html>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 13: <https://atriptoistanbul.com/where-to-go/mosques/zeyrek-mosque/#.X3ygm2gzaUk>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 14: https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g293974-d6219631-Reviews-Bodrum_Camii-Istanbul.html, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 15: <https://newloggers.wordpress.com/2019/09/09/istanbuldaki-roma-ve-bizans-eserleri-2>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 16: <https://kirkclareli.ktb.gov.tr/TR-93773/camiler.html>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 17: <https://www.voyageturquie.info/page/22>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 18: [https://it.m.wikipedia.org/wiki/File:\(12.08.2013\)_-_\(_TRABZON_-_ORTAH%C4%B0SAR_-_Fatih_Mahallesi_-_Tarihi_Ayasofya_Cami\)_-_panoramio_\(4\).jpg](https://it.m.wikipedia.org/wiki/File:(12.08.2013)_-_(_TRABZON_-_ORTAH%C4%B0SAR_-_Fatih_Mahallesi_-_Tarihi_Ayasofya_Cami)_-_panoramio_(4).jpg), Erişim Tarihi: 06.10.2020.
- Resim 19: <https://xyazar.com/fethiye-camii-pammakaristos-manastiri>, Erişim Tarihi: 06.10.2020.

ISBN: 978-625-7139-86-1